КООПЕРАТИВНА РЕСПУБЛИКА
ЕКОНОМІЧНО-СУСПІЛЬНИЙ МІСЯЧНИК—ЛЬВІВ

CO-OPERATIVE REPUBLIC
Ukrainian Monthly Review Lwiw Poland

Ч. 12.
ГРУДЕНЬ
1934.
РІЧНИК VII.

НА ОКРАЮ ДНІВ.

РІШЕННЯ*).

Міністерство скарбу, Кооперативна Рада № Р. С. 635/34.
Варшава, 9. листопада 1934.

До
Ревізійного Союзу Українських Кооператив
Львів, вул. Міцкевича 12.

На основі арт. 68 уст. 2 закона з дня 29. жовтня 1920 р. про кооперативи (Д. З. Р. П. ч. 55, поз. 495 з 1934 р.) по вислуханні опінії Кооперативної Ради признаю Союзові право ревізії:

1) на час від 10. листопада до 31. грудня 1934 р. в дотеперішньому обсязі ділання,

2) на час від 1. січня до 31. березня 1935 р. на території воєвідств Львів, Станиславів і Тернопіль для наступних типів українських кооператив:

споживачів (тип 1),
спільного заспокоювання ріжних потреб (тип 3),
ощадностево-позичкових загальних (тип 4),
ощадностево-позичкових рільничих (тип 5),
ощадностево-позичкових ріжних (тип 7),
закупу і збуту загальних (тип 8),
закупу і збуту специяльних (тип 9),
молочарських (тип 10),
інших перерібних рільничих (тип 11),
рільничих помічних (тип 12),
ремісничих (тип 13),
виробничих робітників і халупників (тип 14),
праці (тип 15),
промислових (тип 16),
торговельних (тип 17),
ріжних підприємств (тип 18).

Продовлення права, означеного в т. 2. на час після 31. березня 1935 р. зможе наступити, оскільки Союз до дня 1. березня 1935 р. представить Міністерству Скарбу до затвердження ухвалені Загальними Зборами Союзу та узгіднені з предсідником Кооперативної Ради зміни в дотепер обовязуючім статуті.

Печатка. Підписаний Міністер Скарбу. В. Завадзкі.

Повищий рескрипт Міністерства Скарбу вирішує представлення Ревізійного Союзу Українських Кооператив і протест укра-

*) Переклад з польської мови.

їнських громадських чинників та є відповіддю уряду на піднесені ними арґументи. Практично цей рескрипт: 1) відбирає зпід компетенції РСУК Волинь, Полісся, Холмщину і Лемківщину; 2) відбирає РСУК-ові право ревізії кооператив будівельно-мешканевих та урядничих кредитових; 3) заповідає зміни в статуті РСУК.

З тою ж самою датою 9. листопада 1934 р. появився в дневнику законів рескрипт Предсідника Кооп. Ради про затвердження ревізорів. Зі списка ревідентів РСУК затвердження одержало 25 осіб (не одержало його 10 осіб). Рускому Ревіз. Союзові затверджено 6 ревізорів.

ГОЛОСИ ПРЕСИ.

Ухвали Кооп. Ради з дня 31. жовтня 1934 р. та пізніші рішення польського уряду відбилися широким відгомоном в пресі. Очевидно — преса реаґувала всіляко, в залежности від національности та від свого засадничого наставлення до вмішування держави в приватно-господарське життя.

Становище української преси нашим читачам відоме. Вона вся без виїмку підперла протест громадських чинників проти звуження діяльности РСУК та взагалі проти реґляментації внутрішніх відносин ревізійних союзів. Згадаємо ще тільки дещо з останніх енунціяцій.

»Діло« дня 10. листопада помістило текст промови в соймі голови УНДО д-ра Дм. Левицького, де читаємо м. ін.:

»Коли після оголошених відомостей польська кооперація має мати й на дальше право орґанізації і ревізії серед всіх народів у Польщі, наш ревізійний союз не має мати того права навіть виключно серед українського населення. Діється це тоді, коли такого суворого обмеження не накладається ні на жидівські, ні на німецькі ревізійні союзи. Той суперечний з конституцією новий удар, вимірений виключно проти нас, є таким великим, що сконсолідував цілий український нарід... Вважаю доцільним і конечним заявити з цього місця, що коли нам відберуть право творити власними силами і реґулювати навіть наше господарське життя, то цей удар попаде в ціле майбутнє польсько-українських взаємин«.

Промову закінчує фраза: »Не тратимо надії, що ту, дуже для нас важну справу, уряд ще раз розгляне«. (Супроти рішення міністерства з 9. листопада ця надія вже неактуальна).

Орґан другої української політичної партії, »Громадський Голос« містить промову посла УСРП др. Дм. Ладики з дня 6. листопада, де є такі місця:

»Ухвалений весною ц. р. новий кооп. закон обмежує вільну до цеї пори господарську самоорґанізацію населення.

Виконавчий розпорядок до того закона, вимога затвердження ревізорів міністерством скарбу, примусове обмежування території ревізійних союзів, примушування деяких родів кооператив належати до згори означених ревізійних союзів, примусове влучування у кооперацію Рільничих Палат — усе те є обмежуван-

ням горожанської свободи, яку ґарантує конституція. Наслідки цього можуть довести до повного упадку кооперації, яка є дитиною демократичних свобід. Під опікою постерункового не зацвила ще ані одна крамниця, молочарня або райфайзенка. Тимчасом капіталістичні концерни й картелі мають повну свободу.

Особливою опікою окружена українська кооперація. Хоч усі польські чинники одним хором признають, що Ревіз. Союз. Укр. Кооператив це дуже солідна установа, а її праця зразкова, що українські кооперативи зі своїми членами це в більшості здорові господарські одиниці, то помимо цього йому_одинокому з усіх ревізійних союзів мається накинути звуження діяльности щодо території. Таку вимогу поставив... предсідник Кооп. Ради. Він поширив своє право затверджування також на членів дирекцій ревізійних союзів. Протестуємо проти такого самовільного викладання законів. Заявляємо, що в свідомості небезпеки, до якої це веде, відкличемося не лише до свойого народу, але до сумління цілого культурного світа в обороні свойого права на розбудову і розвиток власними силами свойого господарського життя«...

Цей самий пресовий орґан дня 24. XI., по появі рішення Міністерства з дня 9. XI., писав:

»Примусово заганяти кооперативи до інших союзів — це противиться основі кооперативного будівництва, яке повинно бути добровільним обєднанням. Всякий зовнішній примус у кооперації може вести тільки до її занепаду. Справа свободи розвою господарських орґанізацій і загалом самоуправи є незвичайної ваги для широких укранїських народніх мас. Вони не занехають змагання за свою вільну кооперацію«.

Часопис закликає кооператорів земель, відлучених від РСУК, щоб не поривали ідейних звязків з осередками української кооперації, бо хоч законні ревізії у них тепер будуть виконувати польські союзи, то їм вільно й на далі бути членами українських кооперативних установ.

»Не даймо ширитися знеохоті і зневірі. Кооперація це велика і свята ідея, за яку треба постояти«!

* * *

З польської кооперативної преси найдивніше становище заняв часопис »С п о л е м«. Реферуючи засідання Кооп. Ради з 31. жовтня, орґан польської споживчої кооперації невдоволений навіть тими дуже доймаючими ухвалами, які принято на Раді. Він хотівби... ще тіснішої централізації кооперації, по засаді фаховости, так, щоби на цілу державу було по одному ревізійному союзові для кооператив: споживчих, молочарських, кредитових, рільничо-торговельних, мешканевих і »ріжних«. При такій концепції не булоби місця на союзи національностей (української, німецької, жидівської) — бо союз Сполем вже давніше офіційно заявився в напрямі спеціялізації ревізійних союзів. В ч. 21 »Сполем« його директор п. М. Рапацкі у програмовій статті, хоч в не-

сміливій формі, задеклярувався противником національних кооперативних союзів, (треба розуміти непольських), вважаючи, що їх існування є оперте на »позакооперативних мотивах і передпосилках«, які є, мовляв, для самої кооперації шкідливі. Дир. М. Рапацкі обовязаний підперти те своє твердження фактичними доказами; покищо навіть урядові енунціяції стверджували без сумнівів, що оперта на доборі національно-однородних спілок українська кооперація виявилася цілком здоровим орґанізмом, подібно як чимало польських, німецьких і т. д. кооперативних згуртувань, що виросли теж на подібному ґрунті. А врешті — чи союз дир. Рапацкого не виріс історично як орґанізація польських споживачів? Хіба це йому виходило і виходить на шкоду?[1]).

Можливо, що в деяких кооперативних кругах, збентежених ударами господарської кризи, могла зродитися думка скріпитися через штучну інкорпорацію більшого числа вже уфундованих кооператив. Але не думаємо, щоби така поважна орґанізація, як »Сполем« та її речники могла мати щось спільного з цього роду міркуваннями.

Варшавський проурядовий »Курєр Поранни« дня 6. листопада входить ближче в оцінку рішень Кооп. Ради, ставлячись до них без застережень позитивно. Справа обкроєння територ'ї українських союзів обійдена такою фразою, щоб читач не довідався про те нічого:

»Врешті по думці обговорюваної ухвали підляжуть зціленню деякі народностеві союзи, а заразом буде ureґульована (як? — Ред. »К. Р.«) їх територіяльна компетенція. Лишиться 6 народностевих союзів: український, руський, 2 німецькі і 2 жидівські«.

Автор повний оптимізму:

»Вже вирішена і тепер з ініціятиви уряду переводжена консолідація центральних кооперативних орґанізацій причиниться без сумніву до усправнення надзору над кооперативами, дасть змогу запевнити кооперації умовини належного розвитку і скермування тої так важної ділянки суспільного господарства у властиве ложище тісної співпраці з господарськими установами держави і самоврядування«.

Зате львівський вшехпольський »Курєр Львовскі« був без порівнання отвертіший і не видержав:

...»Якби РСУК не увів до свого статуту змін, пропонованих Кооп. Радою, не одержавби від Міністерства Скарбу авторизації і втративби внаслідок того право ревізії. А тому, що кожна кооператива, після обовязуючого права, мусить піддаватися періодичній ревізії, »український ревізійний союз приперто до муру«.

[1]) Що правда, в закінченні своєї статті в 21 ч. »Сполем« дир. М. Рапацкі застерігається проти примусової реґляментації кооперації державними чинниками, але на засіданні 31. жовтня не було чути такого голосу з боку представників союзу »Сполем«, зокрема при точці обмеження права РСУК.

...»Польське суспільне господарство є звязане путами етатизму і — що тут балакати — переможним впливом чи диктатурою одного політичного табору. Поза скобками є »Українці«, які в господарській роботі є менше політично звязані, як польське громадянство (??). Нехайже-ж раз принаймні покажеться, що етатизм і звязані з ним обмеження є для всіх. Нехай раз щось держава подиктує »Українцям«, а не навідворіт«. (»Курєр Львовскі« 9. листопада 1934).

Остання фраза переходить усе своїм цинізмом. Виходить, ні менше, ні більше, що доси Українці... тероризували польську державу і диктували їй свою волю... Якби то їм мати, хоч соту частину того впливу, яку їм приписує редакція львівського вшехпольського орґану!...

До яких інсинуацій можна докотитися, будучи засліпленим національним шовінізмом!

Коротко говорячи — у львівських вшехпольських кругах велика радість.

Один тільки »Р о б о т н і к«, варшавський орґан Пол. Партії Соціялістичної в числі з 21. листопада бере в оборону українську кооперацію. Ось виїмки з його статті:

...»Відповідь міністерства (про обмження території діяльности) викликала в українському суспільстві величезне враження.

Український ревізійний союз не одержує жадних державних субвенцій, ані навіть кредитів у державних банках. Ціла та кооперація є дослівно плодом збірних зусиль українського селянина й українського робітника. Вона затруднює 11.000 працівників, які в нинішних умовах не можуть знайти іншої основи для життя. Крім того те обмеження території діяльности примінено виключно до української кооперації. Ініціятиав повищого зарядження мала вийти від волинського воєводи. Адміністрація на Волині здавна вже »веде бій« з українською кооперацією«.

Далі згадка про делеґацію українських партій у премєра, з участю представника укр. соціял-демократів і закінчення:

»Справа, що її обговорюємо, це той новий приклад того відношення до української проблєми в межах польської держави, яке вважаємо н а й б і л ь ш п о м и л к о в и м з кожної точки погляду... Дуже багато слів »приязних« і »жичливих«, а п р а к т и к а — зовсім протилежна. К о м у і н а в і щ о п о т р і б н і т і у т р у д н е н н я д л я у к р а ї н с ь к о г о к о о п е р а т и в н о г о р у х у? В к о ж н о м у р а з і в о н и а н і т р о х и н е п о т р і б н і д л я д і й с н и х д е р ж а в н и х і н т е р е с і в П о л ь щ і«.

* * *

Білоруський кооперативно-господарський часопис »С а м а п о м а ч« в ч. 11. на передовому місці зреферував ухвали історичного засідання Кооп. Ради з 31. жовтня 1934 року спеціяльно під кутом відношення до Ревіз. Союзу Українських Кооператив. Від себе додає таку увагу:

»Характерне для представників польської кооперації те, що ані один із них не дав свого голосу за домаганням українських кооперативів (про залишення РСУК-ові дотеперішнього району діяльности). Мабуть думає кожний за себе, що поживиться чужим добром, коли прийдуть на українську область діяльности. Нам здається, що глибоко помиляються«...

ПОЗНАНСЬКА КООПЕРАЦІЯ ПРОСИТЬ.

На передодні вирішення справи реорґанізації ревізійних союзів відбували польські кооператори Познанщини річний загальний зїзд свого „Związku Spółdzielni Zarobkowych i Gospodarczych". Дотичну точку реферував патрон союзу д-р Вл. Зайдліц. У висліді ухвалено таку резолюцію (підчеркнення деяких місць є наші):

»Зібрані в днях 22. і 23. жовтня 1934 р. на соймику в Познані, в числі 441 делєґати польських кооперативів з Великопольщі, Поморя і Шлеська, доцінюючи турботи уряду за найкраще зорґанізування кооп. руху в Польщі, висловлюють готовість до тісної співпраці з урядом в обсязі справ, що дотичать кооперації, уважають одначе, що при розвязуванні того питання треба кооперативам залишити свободу рішення щодо орґанізації кооперативних союзів і обсягу їх ділання. У звязку з тим делєґати звернуться до Уряду з проханням, щоби при устійнюванні засад консолідування кооперативного руху, була задержана самостійність Союзу Зарібкових і Господарських Кооператив в Познані, який існує від 1871 року, а це з огляду на його дотеперішню довголітню суспільно-господарську діяльність, завжди згідну з інтересами кооператив, польського громадянства і Держави, як також з огляду на його важне завдання на західніх окраїнах.

Делєґати стверджують одночасно, що позбавлення орґанізаційної самостійности польського кооперативного руху в західніх воєвідствах булоби тяжким моральним ударом для кооперації й польського громадянства, крім того виміреним проти життєвих інтересів кооперації та ослаблюючим пожиточну для держави громадську ініціятиву«.

Це лебедина пісня кооперативної незалежности могутньої познанської кооперації. Як відомо, познанській »Унії« наказано злитися з варшавським »Зєдноченєм«. Чи при тім лученню вдасться познанському Союзові Господарських і Зарібкових Спілок заховати свою автономію, як фаховій господарській централі, того ще не знаємо.

НАРОДНЄ ГОСПОДАРСТВО

Біжучі питання нашого кооперативного кредиту

II. Позичкова діяльність[1]).

Позичкову діяльність української кредитової кооперації (а зокрема Українбанків) характеризують під нинішню пору ось такі риси:

1) Сильне ослаблення позичкової динаміки, що стоїть у безпосередньому звязку з процесом поменшування оборотових капіталів, або щонайменше з припиненням їх природнього приросту. Скількість позичок, що їх дає кредитова кооперація у біжучих місяцях 1934 року є така мала, що не витримує ніякого порівнання з попередніми роками. Саме найбільші наші кредитові кооперативи, що звичайно були в силі давати по кількадесять позичок у місяць — нині уважаються ще досить активними, коли можуть дати по кілька позичок у місяць. Велике число кредитових кооператив не має взагалі змоги давати нові позички, бо або вклади дуже сильно відпливають, забирають увесь готівковий приплив сплат на позички, або сплати позичкового капіталу так сильно припинилися, що установа тільки з трудом може давати собі раду з біжучими конечними виплатами, а про уділювання нових позичок ані не думає. Маємо Українбанки, що тільки великими зусиллями можуть ще піддержувати зовсім скромну позичкову активність і їх треба уважати кращими виїмками зпоміж загалу кредитових кооператив. Цей загал є тепер у стадії припинювання позичкової активности, а в декотрих, не надто рідких, випадках дійшло до того, що кооператива виставила на входових дверях свого льокалю вивіску, що »позичок не уділяється«. Така вивіска робить дуже гнітуче враження, хоч вона ще — очевидно — не значить, що установа є в тяжкому положенні, бо припинення позичкового активізму ще не ідентичне з припиненням позичкової діяльности, яка ведеться далі, але тільки в однобічній, пасивній формі принимання сплат на позички, що були колись уділені. Не можна сказати, як довго кредитова кооперація буде перебувати у стадії позичкового неактивізму, бо це залежить від того, в якому напрямі піде рух заощадженого грошевого капіталу: до кредитових установ, чи від кредитових установ, а це — в свою чергу — залежатиме від того, як скоро національне господарство, після перебутої кризи, перейде в стан реконвалесценції, та як довго триватиме його поворот до здоровля і сили. Далі, передумовою відновлення позичкового активізму кредитових установ є довіря до сталости валюти й приверненння безпеки в кредитовій области. Валютарна непевність вбиває охоту творити нові капітали шляхом ощад-

---

[1]) В ч. 11. »Кооп. Республики« на стор. 348 рядок 7 згори просимо справити слово »кредитам« на »кредиторам«, а в рядку 27 опустити крапку і слідуюче речення починати, як продовження попереднього, малою буквою.

ности, при чому існуючі грошеві капітали дораджує перемінювати на реальніші форми капіталу, а зноваж недостаток безпеки в кредитових справах здержує приплив грошевих капіталів до кредитових установ, як в їх пасивних операцяіх (вклади), так і активних (позички).

2) Звуження позичкової діяльности, що являється наслідком поменшених оборотових капіталів, які ще стоять до розпорядимости кредитових кооператив, витворило в багатьох із них такий стан, що вони не в силі заспокоювати навіть таких кредитових потреб своїх членів, які є не тільки зовсім здорові й оправдані, але просто конечні, бо дуже потрібні для скріплення господарського положення членів. Це відбивається передовсім на здорових і незадовжених хліборобських господарствах, що саме тепер дуже часто потребують кредитової допомоги для відновлення чи доповнення господарського реманенту, який за перебуті роки крізи замітно знищився, а тому також обнизив продукційну силу хліборобського господарства. Часто голосяться до Українбанків за позичками люди, що рідко коли позичали й з кожного боку заслуговували би на те, щоби найти в банку кредитову поміч, — а проте управа банку мусить відправляти їх із гнітучою резолюцією, що позички не можна дістати, бо нема грошей. Давніше управи ніколи не відповідали заявою, що »нема грошей«, бо це вважалося би підриванням престіжу доброї і поважної кредитової установи. Тепер, це така звичайна відповідь, що її кожний розуміє і від неї — здавалося б — не терпить престіж кредитової установи, а одначе управи більших кредитових кооператив, на прохання позички, дають відповідь »нема грошей« тільки з великою прикрістю, головно, коли йде про петентів, які позички дуже потребують, а на неї вповні заслуговують.

Не менше від хліборобської клієнтелі шукають кредитової помочі в Українбанків і міські ремісничі, дрібно-промислові та купецькі круги, одначе звичайно з таким самим неґативним результатом, хоч кредит у цих кругах навіть дуже потрібний, а для кредитової установи був би й вигідний, і живий, і забезпечений. Та на перешкоді уділенню кредиту стоїть поважна причина: »нема грошей«. Це положення витворилося тому, що з одної сторони довжники не звертають роззичених капіталів у такій мірі й в такому темпі, як потрібно, а з другої сторони йде процес звороту цих капіталів вкладчикам і кредиторам. Припливу нових капіталів до кредитових кооператив майже нема, а в усякому разі приплив не покриває відпливу й тому нема змоги відновлювати активну позичкову діяльність, бо довжники тільки з трудом і то в недостаточній мірі встигають звернути стільки, скільки потрібно на зворот вкладок. Лиш там, де відплив вкладок припинився і де управи кооператив добре дбають, щоби довжники в час, у певних відступах, платили позичковий капітал, кредитові кооперативи є в силі не припиняти активної позичкової діяльности й вести її далі, хоч може в менших розмірах та в менших сумах. Такі активні Українбанки ще є. Вони з правила зменшують висоту позички для одного

члена, бо це вигідніше для кредитової установи, а при тім має своє господарське оправдання у факті збільшення купної сили гроша.

В інтересі української кредитової кооперації, головно Українбанків, мусить бути змагання відновити позичкову активність та вести її в незвужених розмірах, бо вони не то, щоб не були за широкі, а навпаки були за вузькі, коли їх рівняти до тих великих кредитових потреб, які наше народнє господарство має та все буде мати. Коли вдержання позичкової активности в теперішніх її розмірах, а далі й збільшення цих розмірів, може в певній мірі залежати від проводу кредитових кооператив, то слід без вагання зробити все можливе, щоби цей провід був на висоті своїх завдань, щоби його моральні й громадські якости та фахові й технічні кваліфікації впливали на приріст ощадностевого капіталу, а з другої сторони давали запоруку, що ці капітали, розміщені в позичках, будуть певні та рухливі. Кладемо велику вагу на питання проводу в кредитовій кооперації, бо саме ці кооперативи, що мають слабий провід, попали тепер у більші труднощі. Нема сумніву, що від правильного вирішення цього питання залежать можливости нормальної праці й розвитку кредитових кооператив. На основі призбираного досвіду маємо відвагу твердити, що справа проводу в більшості кредитових кооператив щойно чекає на своє вирішування.

Певно не в одному Українбанку не відпливали би так сильно ощадностеві вклади, а довжники без порівнання краще платили би позичковий капітал і відсотки та ціла праця йшла би значно гладше, коли би ці Українбанки мали відповідніший провід, що вмів би вести установу не тільки в добрих часах і вмів би давати собі раду зі складними проблємами нинішнього часу: вкладами й позичками, а всю фаховість, енерґію і такт уживав би на розвязування цих проблєм, які врешті-решт є підставою життя і розвитку кредитової кооперації.

Звуження позичкової діяльности є невигідне для кредитових кооператив ще й з господарського боку, бо примушує стискати бюджет і редукувати кошти ведення, зокрема там, де вони були побудовані на вищих білянсових сумах позичок, які потім почали щораз то більше обнижуватися.

Крім цього застій і звуження позичкової діяльности викликає сильніше виповідання уділів і членства, бо член кредитової кооперативи вважає, що йому нема діла оставати в кооперативі тоді, коли він не може користати з її кредитової помочі. Відплив уділів у звязку з припиненням, чи лише звуженням, позичкової діяльности набирає в декотрих кооперативах досить поважних розмірів і до труднощів, звязаних з виплатою вкладів, додає ще дальшу трудність — виплати уділів, а тоді положення такої кооперативи є просто критичне, бо й поборювання цих труднощів є досить тяжке.

Кошти ведення кооперативи, що звужує позичкову діяльність, мусять бути безумовно зредуковані аж до та-

ких розмірів, які відповідали би поменшеній позичковій базі, а вслід за тим і поменшеним доходам з відсотків. Це є така абсолютна конечність, що про неї не може бути ніякої дискусії, бо кооператива під ніякою умовою не може зїдати своїх резервових капіталів, що було би неминуче, коли б кошти ведення не достосувалися до доходів з відсотків.

Значно трудніше боротися з утечею членів і відпливом уділів. Але врешті-решт кооператива, яка внаслідок відпливу оборотового капіталу звужує позичкову діяльність, навіть не може вимагати, щоби її уділовий капітал остався незменшений тоді, коли сильно зменшується сума її позичок. Бож коли кооператива прискореним темпом ліквідує свої кредитові відношення до членів, то годі дивуватися, що значніше число членів ліквідує потім своє членське відношення до кооперативи. Кооператива мусить бути жива й активна, то значить, мусить витворювати все нові кредитові відношення між собою і членами, а участь членів в утворюванні уділового капіталу кооперативи не буде звичайно ніколи переступати ступня живости й активности кооперативи. На наш погляд, на це нема ніякої ради, бо тут ділають закони життя і руху; та тільки підтримування життя в кредитовій діяльности кооперативи буде тримати при ній також членів і членськй уділовий капітал.

3) Основною причиною невідрадного положення багатьох кредитових кооператив є високі залеглости в сплачуванні позичкового капіталу та в плаченні відсотків від нього. Побіч питання оборотового капіталу, чи точніше вкладів, лихе плачення позичок і відсотків є центральною проблємою у праці кредитової кооперації під теперішню пору. Що довжники кредитових кооператив дуже лихо платять свої позички й відсотки від них — це загально відомий факт. Ступінь цього лиха може тут і там бути ріжний, але на загал він є дуже високий. Цей загальний прояв, що так дуже шкодить праці й положенню кредитової кооперації, бо вганяє її у непередбачувані труднощі, приневолює кожного робітника на полі кредиту ставитися до нього з найбільшою увагою, вірно аналізуавти й устійнювати причини, що цей прояв викликають, та підшукувати правильні й доцільні методи й засоби боротьби з ним. Це тимбільше, що довжником української кредитової кооперації є у 80% українське хліборобство, що саме тепер (та й уже від ряду літ) несе на собі найбільшу частину тягару господарської кризи. Це положення українського хлібороба-довжника мусить находити в нашої кредитової кооперації відповідну оцінку й повне зрозуміння. Українська кредитова кооперація — по свойому змісті — є у значній перевазі хліборобською кредитовою кооперацією, і коли хліборобська економіка переживає неймовірно великі труднощі, то годі дивуватися, що цих труднощів зазнає також кредитова кооперація, яка є звязана з хліборобським

господарством сильними кредитовими звязками. Факт важкого положення хліборобства й тісний звязок кредитової кооперації з цим хліборобством, диктує українській кредитовій кооперації певну політику та вимагає певних полекш у відсотках від хліборобського кредиту. Кредитова політика нашої кооперації — згідно з заввагами в попередній статті — мусить змагати до того, щоб, при пропорціональному розділюванні кредиту поміж усі господарські чинники нашого народу, не позбавляти наших селян кредиту з наших власних джерел і не гнати їх за кредитом до джерел чужих.

Методи поведення у навязуванні й розвязуванні кредитових відносин з хліборобством мусять бути більш для нього сприятливі й більш достосовані до потреб і можливостей хліборобського господарства.

А врешті кредит з українських кооперативних джерел мусить бути значно дешевший, ніж він є сьогодні.

Всі ці вимоги нинішнього важкого часу мусить українська кредитова кооперація по змозі скоро реалізувати, щоб можна було проблєму кредиту розвязати в дусі основних заложень кооперації і в дусі потреб та можливостей поодиноких галузей нашого народнього господарства.

Очевидно, маємо також значні вимоги до суспільної і індивідуальної моралі українських довжників, бо не хочемо, щоби вони своєю господарською індолєнцією та моральною слабістю руйнували нам важкі здобутки на полі орґанізації кредиту, а своєю упертістю і злою волею не паралїжували цілого нашого кредитового уладження. Правда, що моральна тугість українського довжника все стояла на високому рівні, зокрема це слід сказати про хліборобського довжника, одначе неприродньо великі залеглости в плаченні позичок і відсотків, що тепер загально стрічаються в українській кредитовій кооперації, примушують з трівогою питатися, чи під впливом тяжкого господарського положення не ломиться вже й моральна тугість українського хліборобського довжника?

Сорок до пятьдесять процентів позичкового капіталу не має на час заплачених відсотків, а в частих випадках цей відсоток буває ще більший, навіть в таких кооперативах, що давніше працювали при дуже малих залеглостях. Є кооперативи, що мають довжників, які не показуються в кооперативі від 1932, 1931, 1930, 1929 і навіть від 1928 року. Очевидно, всі ці старі справи перейшли через суд, але що інтервенція суду в нинішних часах майже не дає результатів, хіба що доведе до гіпотечного забезпечення позички, то хосен для кредитових кооператив з цього майже ніякий, бо позичка є й надалі зовсім унерухомлена, не повертається до кооператив, не дає їй відсотків.

У випадках такої глибокої капіталової і відсоткової залеглости відклик довжника на »лихі часи« не може бути ніяким оправданням, бо за чотири чи пять років всеж таки можна було більшу частину довгу спатити.

Довжників, що зволікають із заплатою позички і плаченням відсотків, можна — на основі досвіду — розділити на такі ґрупи:

а) ті, що хоч нерівномірно й з опізнюванням, але всетаки врешті-решт платять, і їх залеглости бувають не глибокі;

б) ті, що іґнорують усі візвання і пригадки кооперативи про конечність і пору платити частину позички й відсотки, а щойно зявляються в кооперативі зі судовим наказом заплати в руках;

в) ті, що, взявши позичку, до кооперативи більше не навідуються, без огляду на інтервенцію суду й кошти, які з цим звязані.

Перша ґрупа довжників допускається залеглостей тому, що має хвилеві труднощі в роздобуттю грошей на частинну сплату позички й заплату відсотків, а подекуди й тому, що переступлення речинця платности позички на недовгий час не вважається в розумінню довжників нічим лихим.

Коли йде про цю другу причину залеглостей, то її треба поборювати та призвичаювати довжників до точности в плаченні позичок і відсотків. Коли ж іде про хвилеві труднощі довжника, то слід безумовно це мати на увазі і не робити довжникові з цього приводу ніяких зайвих ускладнень і коштів. В дійсності управи кооператив і тримаються цього погляду та в практиці широко його застосовують, при чому частими упімненнями натискають на довжників, які після цього врешті й платять. Можна сказати, що з цим типом довжника кредитові кооперативи не мають великого клопоту, бо залеглости цієї ґрупи довжників є звичайно не старої дати.

Значно більше турбот мають кредитові кооперативи з довжниками, що відгукуються на заклики кооперативи щойно тоді, коли дістануть вже судові накази заплати. Нема сумніву, що кооперативи хапаються наказу заплати лише в остаточному випадку, коли довжник не реаґує ніяким способом на заклики кооперативи й не тільки що не платить частини довжного капіталу, але не платить навіть відсотків та загалом не хоче прийти до кооперативи, щоби виправдати свою залеглість. Хоч і як тяжко звичайно управі кооперативи рішитися піти на судову дорогу з таким недбалим довжником, бо це коштує зовсім дорого, та вимагає готівкових видатків, то всеж таки на судову дорогу треба доконче піти, щоб заховати свої права вже не тільки до довжника, але головно до його ручителів. З практики знаємо, що ця ґрупа недбалих довжників голоситься до кооперативи щойно тоді, коли вже є наказ заплати й кошти. Тоді врешті ці довжники всежтаки десь находять готівкові засоби, щоб заплатити вже не тільки відсотки й частину позички, але також і кошти наказу заплати. Такі довжники, діставши наказ заплати, звичайно дуже гніваються на кооперативу, що по році упімнень пішла з конечности на судову дорогу й наробила довжникові коштів. Своєї вини, що випливає з грубої недбайливости, ці довжники чомусь не добачують.

Врешті третя ґрупа довжників не платить довгів ані відсотків, а то тому, що має лиху волю не платити, або також

тому, що не має матеріяльної змоги платити. В першому випадку, коли довжник не хоче платити, кооператива зробила велику помилку, що взагалі такому довжникові дала позичку. Він жеж, позичаючи, очевидно мав намір позички не звертати й тому ані не думає про її заплату. Часто стрічаємо по кооперативах таких довжників, що на сплату своєї позички не заплатили копертиві ані одного ґроша, мимо цього, що позичка існує вже кілька років. А про плачення відсотків теж нема мови. На щастя, цих пзичок нема надто багато. В даних випадках не без вини є також управи кооператив, що не повірили гаразд, кому дають позичку. Що в цих випадках треба доконче вживати судового примусу до стягання позички (у буквальному розумінню!) — про це нема в нікого ніякого сумніву. А що таке »стягання« не все і не вповні вдається, то це повинно спонукувати управи кооператив дбайливо провірити петента під кожним оглядом і дати позичку щойно тоді, коли нема ніяких застережень ні щодо матеріяльної, ні щодо моральної якости особи, що старається за позичку.

У другому випадку, коли довжник не може платити ані рат, ані відсотків, маємо вдруге до діла з необережністю по стороні кооперативи, що дала позичку такому довжникові, який на неї не заслуговував ізза свойого лихого маєткового стану. Бо слід підкреслити, що кредитові кооперативи на загал достосувалися до зменшеної платничої спромоги своїх довжників і приймають на сплати позичок навіть дуже дрібні суми, та є вдоволені, коли довжники платять хоч дрібними сумами. Адже ніхто тепер без потреби не відсилає довжника, коли він хоче платити відсотки і якусь невисоку суму капіталу, а навпаки, кожний бере те, що довжник дає. Найчастіше буває так, що довжник, маючи позичку зол. 100.—, платить що три місяці по зол. 10.— і відсотки, з чого виходить, що позичка буде сплачена за два і пів року. В таких умовах довжники не можуть нарікати на кредитові кооперативи за надмірний натиск зі сплатами, бо кооперативи роблять довжникам такі удогіднення, які лише можуть зробити з огляду на стан і характер своїх зобовязань. Коли ж мимо цього є довжники, які ніяк не можуть платити, то тут, очевидно, ніяка добра воля зі сторони кооперативи не помагає й вона зробила помилку, що таку позичку дала. Якщо довжник не може платити, але майно все ж таки має, то кооператива мусить забезпечити позичку на цьому майні, без огляду на кошти, що є при цьому.

На кожний випадок ця третя ґрупа довжників є тягарем для кредитових кооператив, бо сума їх позичок творить позицію »заморожених« позичок, яка не дає кооперативі відсоткових доходів, що є конечні на оплачення чужого капіталу і коштів ведення кооперативи. Цієї ґрупи довжників мусять кредитові кооперативи якнайбільше вистерігатися, а коли вже її мають, то мусять уживати всіх засобів, щоби її позбутися. Добрий добір і солідна перевірка довжників перед тим, заки ще позичку дається, і розумний та рішучий натиск на довжників лихої волі буде мати той наслідок, що кредитові кооперативи матимуть

мало »заморожених« позичок і зможуть їх позбутися без більших ускладнень і страт для себе.

Добрий довжник, що хоче платити й не має наміру робити кооперативі труднощів, все може рахувати на кредитову поміч кооперативи, яка зі свого боку старається робити довжникові такі удогіднення, які дадуться погодити з характером зобовязань кооперативи й не будуть задержувати її розвитку, головно що торкається приросту членів і конечности давати позички все іншим членам.

Кредитові кооперативи мають все деяку кількість довжників, що виявляють нахил платити сам і лиш відсотки, без ніяких сплат на капітал. Тут маємо до діла з т. зв. капіталовими залеглостями в відріжненні до залеглостей у відсотках. Очевидно, що першим обовязком довжника є платити на час відсотки, які є ціною часу від даного капіталу, але є також його обовязком сплачувати й позичковий капітал. Суми частинних сплат можуть бути ріжні, що залежить від сили й положення як довжника, так і кооперативи, але в ніякому разі кооператива не може дозволити довжникові платити самі лише відсотки без частини капіталу. Таке поступовання позбавляло би кооперативу живости в обороті капіталами, що не давало би змоги користати з кредитової помочі кооперативи іншим її членам, а також дуже зменшувало би ліквідність кооперативи, та могло би довести до того, що вона не могла би вивязуватися зі своїх вкладових зобовязань лиш через те, що її довжники не платять позичкового капіталу. Доконче слід вимагати частинних сплат на позичку ще й з інтересу самого довжника, який чейже не може мати надії, щоби, після кількаразового відложення сплат, він міг врешті заплатити цілу позичку нараз, або бодай стільки, скільки задержав за попередний час. Навпаки, примус сплачувати позичку частинами виходить врешті на добро довжника, бо він по певних зусиллях всеж таки її сплачує і зменшує свій довжний тягар.

Те, що тут говоримо про частинні сплати, є згідне з дійсним станом в кредитовій кооперації, де з правила позички сплачуються частинами, що відповідає потребам і можливостям нашого довжника, хоч умова звичайно є така, що позичка є одноціла й нератальна. Стан є такий, що довжники сплачують свої позички частинами й цей стан відповідає вповні нашим відносинам, а йде тільки про те, щоби через надто малі частинні сплати задовго не проволікалася сплата позички й щоб таким чином позичка не тратила характеру короткотерміновости та не ставала в дійсності позичкою середньо-терміновою. Ніде правди діти, що загал позичок у наших кредитових кооперативах щораз помітніше набирає ознак середньотерміновости, але це є результат важкого економічного положення, в якому найшовся загал наших кооперативних довжників. З цим важким положенням треба рахуватися і поведінку з довжниками достосувати до цього положення, оскільки має

бути мова про час сплачування позичок. Одначе не можна допускати, щоби позички в кредитових кооперативах переступали речинець два і пів року, що треба вважати горішньою межою короткоречинцевої позички. Довший речинець дуже погіршував би стан ліквідности майна кооперативи, що могло би ускладнити відношення кооперативи до вкладчиків. У цих часових межах довжники мусять сплачувати свої позички, а кредитові кооперативи мусять їх до цього спонукувати, а то й примушувати в інтересі збереження й розбудови нашого кредитового апарату, без якого економічне життя не обійдеться. Це треба памятати головно всім тим, що мають занадто глибокий сантімент для довжника й усе є схильні думати, що довжникам слід робити аж такі полекші, які відбирали би змогу в нормальній мірі виплачувати вклади, а це позбавляло би кооперативи припливу нових вкладів та загрожувало би припиненням самого ощадностевого процесу серед суспільности, а врешті й розвалом кредитового уладження, яке ми з тяжким трудом орґанізували й розбудовували.

4) Кредитова кооперація виказує велику скількість позичок, що їх передано до суду. І сама скількість довжників, і сума капіталу, що треба було передати до суду, виросли сьогодні до дуже поважних розмірів і створили в кредитовій кооперації проблєму саму для себе, яка не тільки, що абсорбує управам кооператив багато уваги й праці, але також забирає та »вяже« високі суми на кошти спору, що треба виложити готівкою в додатку до позичок.

До яких розмірів доходять судові справи кредитових кооператив, може посвідчити стан заскаржених позичок одного дуже замітного Українбанку, що його слід уважати одним із найкращих щодо відношення чужих капіталів до власних, щодо доцільности в розміщенні оборотових капіталів, щодо здержливости та обережности в уділюванні позичок, щодо ведення і щодо цілого господарського стану. Цей Українбанк із усіх 2124 довжників віддав до суду 393 довжників, що дає 18.5%. Щодо суми капіталу, то ця справа виглядає так, що на суму всіх позичок зол. 339.144.—, передано судови позичок на суму зол. 65.707.—, що дає 19.38% цілого позичкового капіталу. В активах білянсу цього Українбанку стоїть на рахунку коштів спору сума зол. 10.817.—, що дає 3.19% суми всіх позичок. З досвіду можна сказати, що виказаний у горі процентовий стан заскаржених позичок можна зовсім сміло вважати станом пересічности заскаржених справ в українській кредитовій кооперації. Коли подекуди буває стан дещо кращий, то знова ж буває і стан дещо гірший, але фактична пересіч заскаржених справ мабуть не буде помітно ріжнитися від виказаної вгорі.

Треба зазначити, що нам не є відомі випадки, щоби кооперативи якнебудь спішилися віддавати своїх довжників до суду й робити великі кошти, не так (з початку) довжникові, як самим собі. Коли ж врешті, після численних упімнень, довжник таки не приходить до кооперативи й не виявляє охоти навіть малими частинами сплачувати свій довг, то в таких обставинах довжник

примушує кооперативу подати його в суд, вже хоч би тому, щоби забезпечити стійність претенсій кооперативи до векслевих ручителів довжника. Отже кооперативи віддають довжників у суд щойно тоді, коли вони цілими рокам не платять ані капіталу, ані відсотків та не відновлюють виставлених векслів. У всіх відомих нам дотепер судових справах кредитових кооператив, тільки самі довжники несуть вину за кошти судового доходження претенсій кооператив, і ця вина в усіх майже випадках є наслідком грубої недбайливости або лихої волі довжників.

Судові справи є немалим тягарем для управ кооператив, бо вимагають готівкових коштів, які не скоро повернуться до кооперативи, а кромі цього вимагають дуже дбайливої евіденції кожної процесової стадії судової справи. Щодо цієї евіденції — то досить значне число кредитових кооператив не має її наладнаної так, як цього потрібно в інтересі кооперативи.

Справа передана в суд мусить послідовно перейти всі стадії судового поступовання, наскільки довжник після одержання наказу заплати не схаменеться і справи в кооперативі не полагодить так, щоб уже не треба було далі вести судового поступовання. Дуже часто буває так, що поза наказ заплати справа не пішла далі, а й про самі накази заплати не відомо, чи вони стали правосильні. Коли кооператива вже раз рішилася подати довжника в суд, то в ніякому разі не повинна спинятися на цій дорозі й не повинна робити ніяких часових перестанків, бо таке ведення справи додає довжникові сміливости та заохочує і далі заховати свою позицію пасивного опору, що в свою чергу дуже зле впливає на інших довжників. Судову справу з довжником слід довести аж до екзекуцій і то навіть тоді, коли би сама кооператива мусіла виступати, як купуюча сторона, при ліцитації, бо інакше ціла справа екзекуції — в частих випадках — не довела би до цілі й замісць звороту претенсії, принесла би кооперативі ще більші кошти.

Загально дуже нарікають, що інтервенція суду в сьогоднішніх часах майже нічого не дає і помимо високих коштів поступовання не помагає гладше розвязувати довжні відношення між кредитором і довжником. З цього можна зробити такий практичний висновок, що кредитові кооперативи мусять подвоїти свою увагу й обережність при уділюванні позичок і так дбайливо добирати довжників, щоби можливість потреби інтервенції суду була якнайменша. Зате в тих випадках, де вона є необхідна, треба в повній мірі, консеквентно й дбайливо використати допомогу суду, щоби принайменше високі кошти спору не були даремні. Отже мусить бути велика розвага, заки справа дійде до суду, але й повна рішучість, коли вона вже там є.

Кредитові кооперативи дуже нарікають на судовий виконавчий орґан (коморників), що, помимо високих коштів за кожну функцію, веде їх одначе так, що в результаті кооперативи-вірителі не можуть добути своїх претенсій. Кажуть, що не-українські кредитові установи виказують значно більший відсоток виекзекву-

ваних претенсій і цей факт пояснюють тим, що тут грають деяку ролю національні сентіменти, коли йде про не-українську установу й брак цих сентіментів, коли йде про українську установу.

Кошти судового поступовання є на загал дуже високі й біляньси кредитових кооператив виказують їх у поважних сумах. Ліквідація цих сум іде так само тяжко, як і ліквідація сум позичок у скарзі. Справу коштів судових справ намагався управильнити відомий обіжник РСУК у спосіб правильний, доцільний і вигідний для кооператив, бо цей обіжник мав на увазі положення кооператив і їх потребу не унерухомлювати в коштах спору непропорціонально високих сум. Коли ж в додатку цей обіжник дораджував у веденні справ обходитися — по змозі — без правних заступників (адвокатів), то й ця порада мала на увазі передусім інтерес кооператив, щоби вони, роблячи всі справи самі, мали в звязку з цим тільки найконечніші видатки. Але згаданий обіжник брав на увагу й інтерес довжника, бо годі збільшувати тягар довжника ще й гонорарами правного заступника, коли без цього можна обійтися і коли, з огляду на відоме загальне господарське положення, стан довжника й без того дуже важкий. Високі кошти спору утруднюють сплату позички, бо переважну частину грошевих засобів довжника, які мали би піти на сплату позички, забирають у першій мірі кошти спору. Тому вони не можуть бути високі як в інтересі довжника, так і кооперативи.

5) Недавно заведено законний примус конверзії хліборобських позичок, що були уділені перед 1. липня 1932 р. і ще дотепер не сплачені. Українські кредитові кооперативи ще мають такі позички, хоч у дуже ріжних скількостях. Конверзія цих позичок буде переводитися за передумов, що будуть подані в виконному розпорядку влади. Українська кредитова кооперація радо піде на конверзію довгів, бо це допоможе урухомити такі позички, що перед тим не сплачувалися цілими роками. Очевидно, що щойно практика покаже, наскільки під цим оглядом конверзія допоможе розвязувати старі довжні відношення між довжником і кооперативою з вигодою не тільки для довжника, але й для кооперативи. Хоч справа конверзії є дуже важна, але всеж таки вона матиме до діла лише із старими позичками, яких в українській кредитовій кооперації нема аж так дуже багато. Але, щоби знати, скільки направду ще є несплачених старих позичок зперед 1. липня 1932, кожна кредитова кооператива мусить виготовити точний та повний інвентар цих позичок. На основі такого інвентаря буде можна побачити, яке є процентове відношення старих позичок, що підуть на конверзію, до загальної суми позичок. Кредитова кооперація чекає від конверзії збільшеної ліквідности старого позичкового капіталу й, якщо це станеться, то конверзія буде вигідна й доцільна не тільки для довжників, але й для кредитових кооператив.

Попри конверзію, українська кредитова кооперація має обовязок дбати, щоби в неї не припинявся позичковий активізм. А що

це дасться осягнути тільки на основі добре поставленої і відповідно веденої вкладкової діяльности, то першим завданням проводу кредитових кооператив буде переглянути ощадностеві й вкладкові можливості свойого району діяльности, а враз із тим свої дотеперішні осяги в цій области.

Побіч вкладів, в білянсах кредитових кооператив грають значну ролю також банкові кредити. Але що користування чужими грошевими капіталами належить до найважніших і заразом найтяжчих проблєм ведення банкової установи, то цим справам треба присвятити особливу увагу — в окремій статті.

Ілярій Ольховий.

СТОРІНКИ МИНУЛОГО

Кооперативне навчання в Йозефові

Дня 29. жовтня ц. р. минуло десять літ, як у прибраній зеленню залі табору »Д« в Йозефові ЧСР йшов кінцевий іспит слухачів кооперативної школи »Української Селянської Спілки« (статут цієї школи затвердило чеське міністерство хліборобства дня 6. IX. 1924. ч. 64986 — I a/24). Головою іспитової комісії був представник мін. хліборобства (назвища не тямлю), мін. закорд. справ заступав начальник табору Хроуст, а Гол. Ком. »Української Сел. Спілки« в Празі репрезентував др. С. Ріпецький.

Десять літ — немалий шмат часу, однак до сьогоднішнього дня ніхто з б. слухачів не спромігся бодай на пару слів згадки про цю установу, що дала йому хліб у руки, а українській суспільності приспорила кілька десятків добре вишколених теоретично й практично кооперативних робітників.

Коли в злопамятному 1923-ому році останки надій, що жевріли ще в наших серцях, розвіялись до решти, охопило нас, табористів, безвиглядне пригноблення та зневіра. Слабші характери навіть не стямилися, як почали чимраз дужче грузнути в багно, заражене большевицьким бацилем. Одноціла досі стрілецька громада перестала існувати. Слід всежтаки підчеркнути, що ця зараза робила спустошення передовсім між неоформленою юрбою, що якимсь чином наплила до табору. Правдивий боєвик, член своєї рідної армії, за незначними винятками, не піддавався цьому злобному чадові, що ним московські большевики намагалися нас одурманити та розбити.

В самому отже розгарі цих взаїмних інтриґ, безупинного нуртування та депресії, рознеслась вістка, що »Українська Селоспілка« з Праги задумує отворити в нас кооперативні курси. І справді, десь так в половині серпня 1933 р. приїхав до табору висланник »УСС-ки« та почав робити підготовчі кроки до урухомлення курсу. Був це — як згодом довідався я — уроженець Кубанщини, Кузьма Безкровний, зо звисаючим козацьким вусом,

огрядний і в літах уже чоловік, що йому »УСС-ка« повірила управу курсів.

По таборі пішов рух. Хто не впав ще цілковито на дусі, хто хотів і дальше служити свойому народові, мусів погодитися з думкою, що кріс вже слід відложити, а всі свої сили та увагу звернути на розбудову й підсилення народнього господарства. Останній зрив показав усім наглядно, що без незалежности економічної не може бути й політичної незалежности.

До школи вписалося близько 150 слухачів, що рекрутувалися зпоміж старшин, підстаршин і стрільців. В цьому було і кілька жінок. Учнів поділено на три відділи: А, Б і В, в залежності від їхніх ступінів освіти. В першому відділі були укінчені середньошкільники, в другому — з кількома клясами середньої школи, а в третьому — зі вселюдними школами. Перші два відділи ходили на виклади спільно, за винятком деяких предметів, як альґебра, триґонометрія і т. п., з чого другий відділ був звільнений.

Навчання охоплювало такі предмети: 1. Теорія кооперації: а) загальна і кредитова — проф. Бородаєвський, б) історія кооперації — лєктор Грабів, в) кооперативне законодавство — лєкт. Трепет. 2. Кооперативна орґанізація і практика: а) споживча, б) кредитова, в) сільсько-господарська, г) ревізії й інструкції — дир. Безкровний. 3. Книговедення: а) загальне, б) споживче, в) кредитове, г) сільсько-господарське — дир. Безкровний. 4. Купецькі рахунки й загальна математика — проф. Кравець. 5. Купецьке листування — І. Камінський. 6. Торговельне й векслеве право — др. Білинкевич. 7. Торгознавство — проф. П. Вовк. 8. Товарознавство — проф. Вовк. 9. Народнє господарство — др. Коберський. 10. Українознавство: а) історія української літератури, б) українська мова — проф. Вахняк. З надобовязкових — німецька й чеська мова, гіґієна та скоропись. Крім того було ще кілька спеціяльних викладів з обсягу гарбарства (інж. Созанський) та з історії українського відродження (О. Коберський). До табору доїздили отсі лєктори: Бородаєвський, Грабів, Трепет, К. Коберський, Созанський та О. Коберський.

Виклади відбувалися у вищих відділах до полудня, а в нижчому по полудні. Кілька годин тижнево (по полудні) було призначених для надобовязкових годин, чи для декотрих приїзжих лєкторів. Викладова саля містилася в таборі »Д«, в лихому бараці, через що терпіла сама наука, головно зимовою порою. Слухачам доводилося сидіти у верхньому одінню та тягом вистукувати об долівку ногами, щоб було не відмерзли. Чимало слухачів, не можучи видержати, відпало.

Крім теоретичної сторінки, управа школи звернула велику увагу на практичний бік справи. За деякий час засновано споживче товариство »Основа«, що до нього могли належати тільки слухачі кооперативної школи. Зі зложених уділів урухомлено крамницю, що за час свого існування дала всім слухачам практичне знання та всесторонний і основний вишкіл в орґанізації та веденні споживчої кооперації. За тим слідувало урухомлення

кредитового товариства »Україна«, молочарського — »Молоко« та сільсько-господарського »Ґрунт«. Кредитове т-во в міру зібраних уділів та вкладок уділяло членам позички, молочарське працювало в молочарській ділянці, турбуючись, між іншим, щоб на кожний день було свіже та квасне молоко для продажі в крамниці »Основи«, а Т-во »Ґрунт«, діставши кусень городу, переводило проби з управою ріллі та вело крілячу фарму.

Кожний адміністраційний рік т-ва »Основа« мав усього один місяць (в інших т-вах міг бути довший з огляду на менш складне діловодство) на те, щоб усі слухачі мали змогу перейти через завідуючі орґани, виконуючи призначені їм чинності. На загальних зборах, що інколи бували навіть доволі бурхливі, головно тоді, коли рік закінчено »манком« — і таке бувало — затверджувано замкнення рахунків і білянс, розділювано білянсову надвишку, не забуваючи ніколи про інвалідів УГА, Рідну Школу та »Просвіту« у Львові, вибирано нову управу, надз. раду і ревізійну комісію. Голосування відбувалося картками, що нераз треба було переводити по кілька разів, заки хтось одержав відповідну кількість голосів.

По зборах роблено інвентуру й нововибрана управа перебирала урядування. Справник, чи, як там звали, голова управи ішов за прилавок, скарбник клопотався закупом товарів, книговодець вів цілу канцелярію. Засідання управа робила при кожній розцінці товарів, передаючи його до крамниці за підписом голови управи (крамаря), з чого списувано протокол. Обовязком надз. ради було зробити бодай чотири засідання та контролювати діяльність управи. Ревізійна-ж комісія мала нагляд над управою і надзірною радою. Члени управи працювали за певною винагородою.

Життя в таборі відродилося. Наука на курсах ішла правильним темпом. Курсанти з цілою відданістю працювали в вищезгаданих товариствах. Найбільше імпульсу та зацікавлення викликали кожночасні збори. Дійсно, таких живих зборів пізніше в моїй кількалітній практиці я справді мало бачив.

Товариства розвивалися, передусім споживче т-во »Основа«, що згодом розрослося в поважний чинник та стало неабияк загрожувати крамниці культ.-просв. кружка, цього кількалітнього неперебірчивого монополіста в таборі. І звідсіль мабуть зродилася в певної ґрупи людей, заанґажованих у цьому ділі, нехіть, а то й ворожнеча до нашої кооперативної крамниці, очевидно, з чисто шкурних інтересів. Наша крамниця, як кооперативне підприємство, крім дивіденди від уділів, давала постійно товарові звороти від закупу, удержувала читальню для членів, на кожних зборах приділювала частину білянсової надвишки на культ.-освітні та добродійні цілі. Чи управа тамтої крамниці це робила — не знаю. Загально однак говорилося, що це була тиха спілка кількох людей, хоч і під фірмою культурно-просвітного кружка.

Хоч курси покінчились і чимало учасників виїхало з табору, крамниця »Основи« проіснувала аж до кінця серпня 1925 року.

В звязку з постепенним ліквідуванням табору, команда припоручила ліквідувати теж і крамницю, бо, мовляв, коло неї безпотрібно задержуються люди, що могли б дуже добре вже забиратися звідсіль. Частина цього обовязку впала й на автора цих рядків, що його на останніх зборах дня 30. липня 1925 р. вибрано головою надз. ради (другий раз). Справником був тов. Пилипюк, сьогоднішній інструктор при одному повітовому осередку.

Випродавши рештки товару, переслали ми готівку до Львова згідно з волею ліквідаційних зборів, а книги, записки й усякі документи до »Української Селянської Спілки« в Празі.

Є в звичаю, що в десяту річницю скликається товариський зїзд. Нам, б. учням кооперативної школи в Йозефові, з ріжних зглядів це перевести було б може й важче, тим більше, що досі ніхто про це не подумав. Я зате маю іншу розвязку. Кожний абсольвент подасть на стор. ГКЧ (сподіюсь, що Хв. Редакція не відмовить на ту ціль трохи місця) де, від коли і в якому характері працює та як себе почуває. При цьому замісць видатків, получених зі зїздом, зложить обовязково кожний, що має працю в українській кооперації, бодай по 5 зол. на Торговельно-Кооперативну Школу Т-ва »Просвіти«.

Цей проєкт кидаю між б. шкільних товаришів і свято вірю, що вони його вповні піддержуть. А може хтось має свій кращий та догідніший проєкт — будь ласка. В кожному разі слідкуватиму уважно, який відгомін найде оцей мій скромний зазив.

Юрій Роїк.

З ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

Огляд однорічної праці кооператив з району ПСК у Калуші за 1933 рік

8. Закупно і продаж товарів.

Джерелом закупна товарів для кооператив були склади ПСК. та його філії. Всеж таки тому, що ПСК. не мав на складі всіх товарів, кооперативи були приневолені деякі товари закуповувати у приватних купців, або у місцевого населення; у цього послідного наприклад: безроги на убій, набіл, овочі, збіжжа на переміл і пр. Супроти цего поділ товарів після джерел їх закупна був такий:

	ПСК.	др. кооп. уст.	місц. нас.	прив. купці	разом
Калуш	264.136,03	3.591,99	6.202,12	142.840,87	416.771,01
Войнилів	62.240,39	2.338,30	219,36	32.940,94	97.738,99
Рожнітів	105.828,—	6.571,95	3.949,91	130.874,86	247.224,62
Загально	432.204,42	12.502,14	10.371,39	306.656,67	761.734,62

Відсотково закуп товарів представлявся:

	ПСК.	др. кооп. уст.	місц. нас.	прив. купці	разом
Калуш	63,38%	0,86%	1,49%	34,27%	100,0%
Войнилів	63,68 „	2,40 „	0,22 „	33,70 „	100,0 „
Рожнітів	42,80 „	2,66 „	1,60 „	52,94 „	100,0 „
Загально	56,74%	1,66%	1,35%	40,25%	100,0%

Карність кооператив, міряна %-ом закупна товарів в ПСК., не підпала значним змінам, крім Рожнітівщини, карність котрої з карністю з 1932 р., в обох роках представлялася так:

	1933 р.	1932 р.
Калуш	63,38 проц.	61,60 проц.
Войнилів	63,68 „	65,— „
Рожнітів	42,80 „	50,— „ (Долина 43,20%).
Загально	56,74 проц.	57,10 проц.

З поодиноких кооператив свою карність

	збільшили більш, як о 10 проц.:	поменшили більш, як о 10 проц.:
в Калущині:	Бабин зар., Бережниця, Болохів, Вістова, Грабівка, Довга войнил., Пійло, Студінка, Угринів старий.	Берлоги, Голинь, Кадобна.
у Войнилівщині:	Томашівці, »Болохівка«,	Дуброва, Лука, Сівка войн.
в Рожнітівщині:	Дуба, Дубшара, Лецівка,	Красна, Креховичі, Лдзіне, Лопянка, Ріпне, Сваричів, Струтин Вижн., Ясеновець, Ясень.

Карність — в порівнанні з пересічною карністю 56,74 проц. цілого району — мали:

	вище 56,74 проц.	нижче 56,74 проц.
Калуш:	27 кооп.	8 кооп.
Войнилів:	10 „	5 „
Рожнітів:	2 „	19 „
Загально:	39 кооп.	32 кооп.

З повищих зіставлень і порівнань виходить, що в карности супроти ПСК, зокрема в закупі товарів, кооперативи Рожнітівщини находяться на сірому кінці. Причиною цього є по части брак товарів на складі ПСК., на які тамтешні кооперативи мають запотребування, прим.: кукурудзяна мука, разові муки, нафта; але не малою причиною такого стану є також очевидне стремління закуповувати з приватних джерел товари, які є на складі в ПСК, оправдуване то тим, що ПСК не уділяє кредиту (Сваричів), то значною віддаллю Рожнітова й конечністю закупу товарів у ближчому Перегінську (Ясень), або в ближчій Долині (Лопянка), то обставиною, що ПСК не продає товарів дрібними партіями (Янівка). Одначе ні одна така кооп-ва не хоче приписати цього фактичній байдужности й нездисциплінованости членів управ (Дуба, Струтин Вижн., і по части Княжівське, Струтин Нижний і Ясеновець).

З головніших артикулів кооперативи закупили: помічних погноїх за 2.865,71 зол., печива за 49.390,20 зол. (ц. то 6,2 проц. всього закупу товарів), мясива за 41.004,94 зол. (ц. то 5,4 проц. всього закупу товарів).

Всі торги кооперативи виносили:

	1933 р.		1932 р.	
	сума	проц.	сума	проц.
за крамничні товарі	853.984,60	79,0	931.153,25	72,4
„ с.-г. продукти	130.869,76	12,1	159.815,08	12,4
„ тютюн	56.699,31	5,2	32.306,67	2,5
„ молочні продукти	35.964,43	3,4	161.381,48	12,5
„ арт. с.-г. потр.	3.002,95	0,3	1.759,50	0,2
загально:	1,080.521,05	100,0	1,286.415,98	100,0

Повище зіставлення виказує різке зменшення торгів за молочарські продукти. Це сталося завдяки переходові молочарських відділів до зорганізованої в другій половині 1933 р. »Районової Молочарні« в Калуші. Замітне є також зменшення торгів крамничними товарами. Причиною цього є, що огляд за 1932 р. обіймав також кооперативи Долинщини, які — в числі 7 — відпали в огляді за 1933 р., бо перейшли в більшости до Союзу кооператив в Стриї.

Проте отсе зіставлення пересічей на 1 кооп. за оба роки може вірніше показує відношення торгів за оба роки до себе:

	1933 р.	1932 р.
крамничні товари	12.027,95	11.937,86
с.-г. продукти	1.843,23	2.048,91
тютюн	798,58	414,19
молоч. продукти	506,54	2.068,99
арт. с.-г. потреби	42,29	22,55
загально:	15.231,60	16.492,50

Так виходить, що торги крамничними товарами в 1933 р. в порівнанні з 1932 р. не обнизилися, а зросли незначно, бо о 0,8 проц. Точне порівнання торгів кооператив, що існували в обох роках і складали білянси за оба роки, виказує, що торги крамничними товарами зменшилися в Калущині о 5,7 проц., у Войнилівщині о 2,4 проц., натомісць збільшилися о 8,7 прц. в Рожнітівщині.

На 1 члена припадало всіх торгів по 94,36 зол. пересічно за рік (в 1932 р. — 116,16 зол.), зокрема торгів за крамничні товари по 74,58 зол. пересічно за рік (в 1932 р. — 84,87 зол.).

На 1 українське господарство припадало торгу крамничними товарами по 45,07 зол. пересічно в річному відношенні, в 1932 р. — по 30,94 зол. Розбіжности між вислідними обох років повстали — мимо стабілізації торгів — через те, що в 1933 р. відпало кілька сіл Долинщини з малою закупочною карністю населення супроти своїх кооператив та через те, що в 1933 р. прибуло доволі членів і тому збільшена кількість членів зменшила пересіч торгу на 1-го члена.

Поділ торгів крамничними товарами з огляду на членські й нечленські торги (він не криє в собі довіря, бо дані в ділових книгах кооператив були дещо неточні) був всежтаки такий:

торги членів	605.997,45	71,0 проц.
„ нечленів	247.987,15	29,0 „
разом:	953.984,60	100,0 проц.

Торги за с.-г. продукти виносили — як сказано — квоту 130.869,76 зол. Цю квоту осягнено за:

продаж 1.141 сотн. збіжа на квоту	15.456,08 зол.
„ 37.206 кіп яєць на квоту	114.782,09 „
„ інших	631,59 „
Разом	130.869,76 зол.

Торги за с.-г. продукти різко обнизилися в порівнанні з 1932 р. Не можна цього явища пояснювати тим, що відпали кооперативи Долинщини, бо вони майже не вели обміну товарів за с.-г. продукти і їх оборот виносив дуже незначний процент у загальному обороті цілого району. Повищого не можна також пояснювати знижкою цін, бо пересіч за 1 копу яєць чи 1 сотн. збіжа лишилась майже та сама, що й 1932 р. На зменшення торгів за с.-г. продукти вплинула виключно зменшена достава цих артикулів з боку населення. Можливо, що тут поважну ролю відограло зменшення продукції, головно яєць, або те, що населення в надії одержання кращих цін, збувало свої продукти в скріпленому темпі безпосередньо в місті.

Проте кооперативи могли збути в 1933 р. яєць 37.206 кіп, супроти 47.257 кіп у 1932 р. (зменшення — 21 проц.) і збіжа 1.141 сотнарів, супроти 1.500 сотн. у 1932 р. (зменшення — 23 проц.).

Збут с.-г. продуктів йшов:

	1933 р.		1932 р.	
	сума	проц.	сума	проц.
через ПСК.	107.234,35	81,95	123.588,93	77,23
„ приватників	23.635,41	18,05	36.226,15	22,67
Разом	130.869,76	100,00	159.815,08	100,00

Належить замітити, що пересічний річний торг 1 кооперативи за с.-г. продукти виносив:

в Калущині:	2.548,27 зол.	
„ Войнилівщині:	2.018,70 „	(невеличкі місцевости)
„ Рожнітівщині:	543,87 „	(гірські місцевости).

Титулом транспортових видатків кооперативи виплатили квоту 10.237,43 зол., ц. то 1,34 проц. суми закуплених крамничних товарів. Доставу крамничних товарів, вищу як 2 проц., виказало 12 кооператив, а нижчу, як 1 проц. — 23 кооперативи.

Обтяження крамничних товарів було в межах купецької калькуляції, тоб-то у висоті 10—15 проц. Лиш дві кооперативи

були, що калькулювали нижче, як 10 проц. — Креховичі й Середнє. Зате було більше таких кооператив, що обтяжували товари вищим відсотком, як 15 проц.: Бабин Середний, Грабівка, Добрівляни, Кадобна, Мостище, Новиця, Підгорки, Сівка Кал., Студінка, Тужилів, Дуброва, Мошківці, Перекоси, Сівка Войн., Сільце й Лопянка.

Товарові недобори були в:

Калущині	в 13	кооп.	на зол.	1.558,34
Войнилівщині	„ 3	„	„ „	180,10
Рожнітівщині	„ 8	„	„ „	1.592,26
загально	в 24	кооп.	на зол.	3.330,70

В 1932 р. загальна сума товарових недоборів виносила зол. 6.580,13 в 43 кооперативах. В пересічі на 1 кооперативу товарові недобори виносили: в 1933 р. — 46,11; в 1932 р. — 84,36; в 1931 р. — 114,—; в 1930 р. — 219,86.

Лядові борги виносили:

	Сумарично:			Пересічно:		
	Кооп.	1933	1932	Кооп.	1933	1932
Калуш	35	47.531,72	53.196,91	36	1.358,05	1.477,69
Войнилів	15	11.042,70	11.507,41	14	736.18	821,96
Рожнітів	21	32.828,28	30.356,78	21	1.563,05	1.445,56
разом	71	91.402,70	95.061,10	71	1.287,43	1.338,88

Повища табелька виказує, що борги загально зменшилися о 3,8 проц., а зокрема в Калущині — о 8,1 проц. і в Войнилівщині — о 10,4 проц., натомісць у Рожнітівщині — збільшилися о 8,1 прц.

Двадцять кооператив збільшило — в порівнанні з 1932 р. — стан своїх лядових боргів в межах 3—80 проц.; виняток творила одна кооп-ва, що збільшила борги о 286 проц.; нею була кооп-ва в Ясені.

Натомісць 31 кооператив зменшило свої лядові борги в межах 15—50 проц.

Лядові борги ділилися на:

борги членів	65.061,40 зол.	71,1 проц.	66,5 проц.
„ нечленів	26.341,30 „	28,9 „	33,5 „
разом	91.402,70 зол.	100,0 проц.	100,0 проц.

Борги находилися:

членські на 8.586 контах, або на 1 конті пересічно по 7,58 зол.
нечленські „ 5.415 „ „ „ „ 4,86 „

Борги управ і Надз. рад виносили квоту 6.654,41 зол., т. є 7,3 проц. загальної суми лядових боргів (1932 р. — 9,1 проц.). В пересічі на 1 кооп. ці борги виносили по 93,72 зол., в 1932 р. — по 125,33 зол.

Лядові борги становили:

	1933 р.	1932 р.	1931 р.
власного майна	33,7 проц.	35,4 проц.	42,0 проц.
запасу товарів	150,8 "	172,4 "	155,0 "
білянсової суми	22,0 "	22,4 "	23,5 "
торгів крамн. товарами	11,7 "	11,5 "	11,5 "

9. Страти, надвишки, адміністраційні кошти.

Надвишки (доходи брутто) сумарично виносили:

			1933 р.	1932 р.
з р-ку товарів	86.954,07	зол.	77,1 проц.	65,1 проц.
" с.-г. продукції	11.863,84	"	10,4 "	10,9 "
" трафік	3.889,85	"	3,4 "	1,6 "
" продукції (молочарні)	9.518,57	"	8,5 "	21,7 "
" артикулів с.-г. потр.	181,64	"	0,2 "	0,0 "
" інших	437,25	"	0,4 "	0,7 "
Разом	112.845,22	зол.	100,0 проц.	100,0 проц.

На страти зложилися:

			1933 р.	1932 р.
кошти продукції	8.421,95	зол.	7,5 проц.	18,8 проц.
" завідування	85.585,36	"	76,1 "	64,4 "
відсотки	4.544,76	"	4,0 "	4,2 "
уморення (рух. і нерух.)	12.151,07	"	10,8 "	7,7 "
інші	1.718,48	"	1,6 "	4,9 "
Разом	112.421,62	зол.	100,0 проц.	100,0 проц.

Дохід брутто з усіх торговельних відділів виносив 112.407,97 зол. і становив 10,40 проц. суми всіх торгів (1932 р. — 10,79 проц.). Кошти завідування і кошти продукції разом виносили квоту зол. 94.007,31, яка становила 8,70 проц. суми всіх торгів (1932 р. — 9,40 проц.).

Кошти завідування зокрема ділилися так:

			1933 р.	1932 р.
платні управ	18.580,19	зол.	21,3 проц.	21,7 проц.
" персоналу	25.779,41	"	29,5 "	31,6 "
вкладки до РСУК	7.948,21	"	9,1 "	9,8 "
податки і патенти	12.381,91	"	14,2 "	12,8 "
Каса Хорих	3.096,29	"	3,5 "	3,4 "
асекурація	1.251,40	"	1,4 "	1,8 "
канц. видатки і порторії	2.392,20	"	2,7 "	2,8 "
кошти подорожі	1.856,27	"	2,1 "	2,2 "
датки	1.909,81	"	2,2 "	0,5 "
інші (чинші, кари, часоп.)	12.290,25	"	14,0 "	13,4 "
Разом	87.485,94	зол.	100,0 проц.	100,0 проц.

Доволі високі, бо ж поверх 9% у відношенні до суми торгів, мали кошти завідування 23 кооперативи.

Ощадність в адміністраційних видатках, що не доходила до 7% суми всіх торгів, виказують 13 кооператив.

10. Білянси.

сумарично

		1933 р.	19332 р.
Стан чинний			
	узгляднено кооп.	71	кооп. 78
	каса	8.793,10	11.469,23
	товари	60.618,74	62.441,20
	лядові борги	91.402,70	107.651,47
	льокації	63.569,41	77.752,45
	рухомости	21.057,50	33.118,92
	нерухомости	122.203,10	130.539,37
	інші р-ки	36.247,49	38.284,99
	страти	12.216,27	18.115,93
	Разом	416.108,31	479.373,56
Стан довжний			
	Запасні фонди	203.441,70	228.018,34
	уділи	68.121,63	74.135,60
	готівк. кредити	76.219,15	83.064,70
	товар. кредити	46.603,60	66.186,44
	інші р-ки	9.402,04	17.356,29
	зиски	12.320,19	10.612,19
	Разом	416.108,31	479.373,56

Пересічно на одну кооперативу:

сумарично

	рік 1933		рік 1932		проти попер. року	
		%% біл. суми		%% біл. суми	зріст в %	зменш. в %
Стан чинний						
каса	123,84	2,11 проц.	147,04	2.40 проц.		15,8 проц.
товарі	853,79	14,56 „	800,53	13,03 „	6,6 проц.	
ляд. борги	1.287,36	21,96 „	1.380,15	22,44 „		6,7 „
льокації	895,34	15,27 „	996,83	16,22 „		10,2 „
рухомости	296,59	5,06 „	424,60	6,91 „		30,1 „
нерухом.	1.721,16	29,40 „	1.673,58	27,73 „	2,9 „	
інші р-ки	510,53	8,71 „	490,83	7,99 „	4,0 „	
страти	172,07	2,93 „	232,25	3,78 „		25,9 „
Разом	5.860,68	100,— проц.	6.145,81	100,— проц.		
Стан довжний						
зап. фонди	2.865,38	48,89 проц.	2.923,31	47,57 проц.		2,0 проц.
уділи	959,46	16,37 „				
гот. кред.	1.073,51	18,32 „	1.064,93	17,33 „	0,8 „	
товар. „	656,39	11,20 „	848,54	13,81 „		22,6 „
інші р-ки	132,42	2,26 „	222,52	3,62 „		40,4 „
зиски	173,52	2,96 „	136,05	2,21 „	27,6 „	
Разом	5.860,68	100,— проц.	6.145,81	100,— проц.		

Повищий збірний білянс виказує, що власні фонди кооператив не підпали великим змінам в порівнанні з 1932 р., бо, попри

невеличкий зріст уділів о 1%, запасні фонди потерпіли скорчення о 2%, які пішли на покриття білянсових недоборів з 1932 р., в якому то році тіж недобори сумарично перевищували білянсові надвишки. Стан готівкових вірителів залишився майже не змінений (зріст о 0,8%), зате добрій редукції підпав стан товарових вірителів, бо о 22,6%, як рівнож і стан зобовязань кооператив на інших р-ках (зменшення о 40,4%).

В чинному стані нема замітних змін в порівнанні з 1932 р. Лядові борги підпали деякому зменшенню, а це зменшення пішло в деякій мірі на збільшення о 6,6% запасу товарів. Зменшенню о 10,2% підпали також льокації, — з причини, що кільком кооперативам (Підгірки, Підмихайля і ін.) ПСК. відписав коштом уділів товарові кредити, що повстали через обтяження за тіж уділи, які то уділи грубо перевищали статутову висоту. Замітнішій редукції — о 30,1% — підпав також стан рухомостей; а це знову сталося тому, що з переходом молочар. відділів до »Р. М.« — ця послідня перебрала на свою власність молочар. приладдя 8-х кооператив (Бережниця, Верхня, Вістова, Завій, Новиця, Підмихайля, Студінка, і Угринів старий).

Потішаючим подекуди явищем є, що білянсові недобори зменшилися о 25,9%, або о 60,18 зл. пересічно на 1 кооп., і що рівночасно збільшилися білянсові надвишки о 27,6%, або о 37,47 зл. пересічно на 1 кооп. Як що білянсові надвишики уморити відразу білянсовими недоборами, то всетаки остане в кінцевому висліді ще по 1.45 зл. білян. надвишки на 1 кооп. в пересічи. Більше сумний під цим оглядом був стан в 1932 р., бо тоді перемагали біл. недобори над біл. надвишками о 96,20 зл. в пересічи на 1 кооперативу.

Належить замітити, що біл. надвишки виказало 47 кооператив, біл. недобори 24 кооператив. По відтягненні біл. недоборів від біл. надвишок в кінцевому висліді кооперативи Калущини виказали сумарично врешті-решт біл. недобір: 3.458,54 зл., кооперативи Войнилівщини біл. недобір — 207,43 зл., зате кооперативи Рожнітівщини виказали сумарично біл. надвишку: 3.769,89 зл.

Між 24 кооп., що виказали біл. недобори, тих, що їх біл. недобори повстали головно через:

товарові недобори крамарів	було	5	кооп.
товарові недобори з вломів	„	7	„
амортизацію нерухомостей	„	4	„
залеглі адмін. кошти (податки, каса хорих)	„	1	„
надмірні адмін. кошти біж. року	„	7	„
	Разом	24	кооп.

Загально слід ствердити, що 1933 р. виказав тенденцію до стабілізації; кооперативи, хоч ослаблені, увійшли на шлях успокоєного і зрівноваженого господарювання серед змінених господарською скрутою обставин.

І. Ступницький.

НА ЗАКАРПАТТІ НЕМАЄ НІ ОДНОЇ КООПЕРАТИВНОЇ МОЛОЧАРНІ.

З областей чехословацької республики найбільше молочарень має Мораво-Шлеськ, де їх є 272 кооперативних і 189 приватних. В Чехах є 121 кооперативних і 140 приватних, на Словаччині 46 кооперативних і 105 приватних. Українське Закарпаття пасе задніх: тут усього 6 молочарень, та й то приватних. (Дані з кінця 1933 року).

В 1934 році повстало досить нових молочарень.

З КООПЕРАТИВНОГО СВІТУ

Занепад кооперації в Німеччині

(Звідомлення спеціяльного кореспондента).

Вже перші місяці 1933 року не віщували добра споживчій кооперації в Німеччині. Вже в 1932 році впливи гітлєризму були такі сильні, що прихід його до влади був до передбачення. Разом із зростом того руху змагалася аґітація проти споживчих кооператив, пропаґанда вибирання щадничих вкладок і некупування в кооперативах. Ішов у тім напрямі натиск з боку працедавців, приватних підприємців, а навіть деяких урядів. При тім усім господарська кріза лютувала повною силою. Споживчі кооперативи вже з початком 1933 р. були сильно підкопані. Їх апарат, сильно розбудований у роках після стабілізації марки, був уже в значній частині унерухомлений. Поємність продукційних і розділчих (торговельних) заведень була по части розрахована на майбутні потреби, на майбутній розвиток (так було прим. у величезній електричній пекарні »Продукція« в Гамбурзі) — отже відсоток використання в часі кризи з природи річи мусів бути дуже низький. Є німецькі »консуми«, в яких використання великих продукційних заведень упало на 30—40 проц. їхньої продукційної спроможности, або навіть ще нижче! Це потягає за собою сильне обтяження цін сталими видатками. Через те надзвичайно звузилася свобода рухів і конкуренційна здібність споживчих кооператив, тим паче, що знижування цін приватною торгівлею приводило часто до прямо непристійних форм конкуренції.

До того господарського натиску долучився ще політичний перелім, який відібрав кооперативам можність ідейної пропаґанди. Споживчі кооперативи не могли більше воювати силою ідеї, бо самі не були від того, щоби її поволи занехувати. Без сумніву, внутрі кооператив та їхніх централь ішла боротьба за ідею — хоч, на жаль, не завжди з належною енерґією. Були й є ще й сьогодні оборонці чистої кооперативної ідеольоґії в кооперації. Тут-там трапиться ще й сьогодні, що хтось пробує в кооперативній пресі заступати правдиву кооперативну ідею — правда, більше між рядками, як отверто. Але, на загал, можна сказати: кооператори програли в німецькій кооперації. Тип кооператора, що цілою своєю істотою віддається кооперативній справі, чимраз то більше уступає місця типові політика, для якого коопе-

рація це тільки »засіб до цілі«. Небезпека від такої зміни в думках проводу ясна: від політика не можна вимагати, щоби він обороняв кооперативу та кооп. ідею, як непродажні цінности, проти всякого наступу. Такий провід в поважній кризі не оправдається. Тим новим провідникам і працівникам, що причалили до кооперативного руху, бо їм тут призначено місце, або тому, що тут найшли собі хліб насушний — з природи річи недостає внутрішнього звязку з кооп. справою. Звідкіля ж їм було набрати того морального звязку? Оскільки вони були справжніми націонал-соціялістами — то аж до моменту захоплення влади ненавиділи кооперацію та поборювали її (а відомо, що гітлєризм обсаджував усі місця перш усього своїми старими партійцями). Отже було би ілюзією або самообманом думати, що з такого великого числа Савлів нагло могло зробитися стільки-ж Павлів.

До якої міри кооперативна ідея під новим режімом стала предметом торгу, вкажемо на типічний приклад з ранньої осени 1933 року. Тоді через пресу перебігла довша нотатка: про угоду між спож. кооперацією і купецтвом шляхом »приватизації« кооператив. Згідно з цією вісткою орґанізація нац.-соц. купецтва N. S. Hago) і провід спож. кооперації зробили таку угоду: кооперативи мали пускати свої склепи в аренду приватників, а ті малиб обовязок продавати тільки членам кооператив, в першій мірі товар з кооп. гуртівень. Цей ґрандіозний плян хотіли наперед перевести на пробу в одній якійсь кооперативі, але відступили від того пляну. Вкінці залишено його взагалі, хоч був офіціяльно опублікований у просі. Пізніше авторам того, прямо дитинячого пляну мабуть прийшло на думку, що його переведення стріне одну неприємну перепону: членів. Дивним дивом перед тим ніхто не впав на цю думку, щоби запитати: що-ж власне може спонукувати кооператорів купувати у приватного купця Міллєра, який тепер розпирається у кооперативному склепі? Це дуже характеристичне, що сьогоднішні кооперативні провідники при своїх ідеольоґічних конструкціях зовсім легко забувають про члена, який у кооперативній ідеольоґії займає центральне місце!

Отже до господарської кризи прийшла ще ідеольоґічна. Що при такому стані й цифрові висліди за 1933 рік не можуть викликати одушевлення, це зрозуміле. Ось найважніші покажчики (з огляду на те, що декретом влади обєднано в один союз Zentralverband і Reichsverband, подаємо окремо цифри для тих двох бувших орґанізацій):

А. Давніший Zentralverband deutscher Konsumvereine:

1. Число членів по стабілізації валюти:

1933—4	3,505.000
конець 1926	3,205.984
„ 1928	2,896.756
„ 1930	3,050.431
„ 1932	2,807.963
„ 1933	2,599.931

2. Обороти споживчих кооператив:

Найвищий стан	1929	1,242,307,000	марок
	1930	1,212,017,000	„
	1931	1,047,482,000	„
	1932	780,936,000	„
	1933	609,239,000	„

Отже від найвищого стану маємо спад поверх 50%!

3. Власне виробництво союзів:

1932	230,319,400	марок
1933	167,912,000	„

4. Число кооп-в і крамниць:

1932	923	кооператив	з 10,903	крамницями
1933	886	„	„ 10,458	„

Б. Давніший Reichsverband deutscher Kosumvereine:

1. Число членів:

1932	654.333
1933	622,101

2. Обороти:

1932	124,624,000	марок
1933	109,597,600	„

3. Власне виробництво:

1932	20,000,000	марок
1933	17,707,000	„

4. Число кооператив і крамниць:

1932	198	кооператив	з 2,069	крамницями
1933	198	„	„ 2,071	„

Особливо сильно повпадали щадничі вкладки по німецьких споживчих кооперативах. Ціла низка кооператив бачилася приневоленою сильно обмежити виплату виповіджених вкладок або навіть цілком її припинити. Без тих примусових заряджень відплив вкладок був би ще більший. Після звідомлення на цьогорічному заг. зїзді ревізійного союзу німецьких спож. кооператив вкладки упали з 321 міліонів марок в році 1932 до 195 міліонів м. в кінці 1933 р. До 30. червня 1934 р. вони ще далі упали на 182—183 міліонів м. Цей надзвичайний спад вкладок о більше, як 40% — є знаком утрати довіря до споживчих кооператив у їх останній фазі розвитку.

В. Гуртова централя нім. споживчих кооператив (GEG).

1929	оборот	501,378,000 рм,	в тім	власні	вироби	123,879,000	рм
1930	„	495,257,000 „	„	„	„	137,620,000	рм
1931	„	428,420,000 „	„	„	„	145,327,000	рм
1932	„	339,831,000 „	„	„	„	129,428,000	рм
1933	„	260,951,000 „	„	„	„	96,177,000	рм

Подані за 1933 рік цифри оборотів GEG обіймають тільки оборот з бувшими централями. Тому, що GEG в році 1933 злито з Gepag, гуртівнею Reichsband-у, отже треба сюди дочислити ще оборот Gepag з її кооперативами та некооперативами. Це дасть такий загальний образ оборотів GEG за 1933 рік:

1) Оборот з давними кооперативами Zentralverband-у	260,951.000 м, в тім вл. вир.	96,177.000 м
2) Оборот з давними кооперативами Riechsverband-у	13,398.200 м, в тім вл. вир.	1,848.000 м
3) Інші обороти	5,591,400 м, в тім вл. вир.	4,638,000 м
Разом	279,940,800 м, в тім вл. вир.	102,664,000 м

Коли ж до того дочислити оборот Gepag за першу половину 1933 р., коли вона ще була самостійна, то вийде загальний оборот обидвох гуртівень у висоті 313 міліонів м. проти 395 міліонів р. м. торгів обидвох централь у 1932 році. Отже спадок більше як на 20%.

1934 рік приніс доси дальший спад оборотів у споживчих кооперативах, поза деякими виїмками. Якщо цей поворотний рух в близькому часі не задержиться, то німецька споживча кооперація перестане бути визначним чинником німецького господарства, як реґулятор цін і твердиня споживачів.

(За »Міжнар. Кооп. Оглядом«).

ВИПЛАТА ДОПОМОГИ КРЕДИТОВИМ КООПЕРАТИВАМ НА КОНВЕРСІЮ.

На основі закона з 26. червня 1933 року при конверсії рільничих довгів Акцептаційний Банк виплачує кооперативі, що дала конверсію довжникові, грошеву підмогу у висоті 2% сконвертованої суми. Ця підмога має бути нагородою кооперативі за втрати, понесені через зниження відсоткової стопи сконвертованих вірительностей. Для кас Стефчика є ще дальша підмога, у висоті ¾%.

Саме почав Акцепт. Банк виплату згаданих підмог, піврічно з долини. Тепер виплачує підмоги за конверсії, доконані до 30. червня 1934 року. За пізніші конверсії підмога буде виплачена в початку 1935 року.

З УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ЖИТТЯ ЗА КОРДОНОМ.

Досліди з соціяльної економіки Закарпаття

(Докінчення*)

4. Дня 13. травня 1933 р. відбулося четверте засідання семинару. Першим докладчиком був д-р М. Шляхтиченко, який говорив на тему: »М. П. Драгоманів і Підкарпаття«. Доклад д-ра Шляхтиченка, головно біоґрафічного характеру, доповняв ще один доклад, а то керівника семинару, проф. О. Мицюка, про »Ідеологічні висновки Драгоманова з положення в Угорській Руси«,

*) Початок гляди »К. Р.« ч. 10. за жовтень ц. р.

ілюструючи його деякими цитатами з мало знаних статтей М. П. Драгоманова. Докладчики дуже пильно й старанно повибирали з життя і творів М. П. Драгоманова все те, що вязало його з Підкарпаттям. З того видно, що М. П. Драгоманов до самої смерти не міг забути того враження, яке зробило на нього Підкарпаття підчас подорожі М. П. Драгоманова туди в 1876 р. Ціле своє життя М. П. Драгоманов дбав про піднесення рівня культури й життя підкарпатських українців — цього, як він при нагоді свого ювілею висловився, »пораненого брата«.

З дискутантів — доц. В. Доманицький вказав на нерозуміння М. П. Драгоманова сучасним українським суспільством, передовсім молодю, та на необхідність видання повної збірки творів М. П. Драгоманова. Цю думку піддержав інж.-аґр. Скидан, який запропонував створити ініціятивну комісію для заснування такого видавництва. По закінченні дискусії учасники семинару дійсно виділили зі себе цю ініціятивну комісію в складі: проф. О. Мицюк, доц. Вінк. Доманицький, д-р В. Меринда, д-р М. Шляхтиченко, інж. М. Скидан. Комісія випустила відозву до українського громадянства та приймає зголошення в члени видавництва й уділи. В осени 1933 р. дійшло до формального заложення видавництва, яке має на меті видавати твори М. П. Драгоманова та праці про нього.

5. Дня 27. травня 1933 р. відбулося пяте й останнє перед феріями засідання семинару. Присвячене воно було докладові д-ра Антона Гартля, керівника Архіву міністерства закордонних справ ЧСР на тему: »Проблєма мови й народности Підкарпаття«. Докладчик є знаний, як добрий знавець підкарпатських відносин і автор кількох книжок на цю тему. Він, в старанно та обєктивно опрацьованім рефераті, переглянув сучасний стан проблєми, як її ставлять наука, громадські течії, життя. На його погляд, сьогодня боротьба ведеться вже не за граматику й мову, а за право на національне самоозначення. Докладчик не погоджується з думкою, що язикове питання Підкарпаття найдоцільніше може розвязати майбутній підкарпатський сойм. Як може сойм, складений з декількох національностей, розвязати язикове питання? Він може визначити компетенцію мови, але не саму мову. Референт відкидає можливість вирішення язикового питання чехо-словацькою владою, — влада має додержати невтралітет. Язикове питання вирішить життя, творчість повістяра, поета, ґазетяра, які найінтімніше підійдуть до струн народньої душі, що найближче станут до психольоґії простого люду, будуть виливати всі потреби та бажання цього люду в його рідній мові. Справа народности не вирішується ні історією, ні мовою, — вона буває завжди лише вислідом праці народніх сил. Тому проблєма мови й народности вирішиться співвідношенням творчих сил в краю, а те співвідношення вже нині виразно схиляється на бік українського напрямку. Лише цей напрямок, — ствердив докладчик, — спромігся на свої власні засоби удержувати свої часописи, висунути своїх поетів, які дорівнюють поетам інших народів...

В дискусії взяли участь: керівник семинару — проф. О. Мицюк, проф. С. Шелухін, д-р Н. Григоріїв, доц. Вікт. Доманицький, проф. В. Лащенко. Проф. О. Мицюк вказав, що є одна політично-економічна засада, яка діє й у всіх галузях знання і в цілім житті, а саме: »з найменшими зусиллями до якнайбільших наслідків«. Навчання в не-рідній мові тій засаді протирічить і тому є економічно невигідне; ще в більшій мірі це відноситься до книжки та часопису для народу, де розмір накладу грає величезну, домінуючу, ролю. Без огляду на тисячелітній мадярський гнет нарід на Підкарпатті заховав свою рідну мову, що не є великоруською, але — українською. З двох місцевих літературних традицій — української і псевдо-великоруської (язичія), перша (українська) бере початки від таких найстарших памятників мови, як Гукливський літопис, церковні поучення, деякі грамоти, покрайні записи на церковних книжках, Терезеянський Урбар і так — ген... аж до сучасної традиції, як вона репрезентована в підручниках (Волошина, тощо), в місцево-народній поезії, повістях... Псевдо-великоруська традиція є явищем молодим, насадженим віденським

російським посольством і будапештенським консулятом від першої чверті XIX. століття, для краю — чужим, що не має ґрунту в народній мові. Третій напрям, який повстав після перевороту 1919 р., — це »сепаратисти« (в культурнім розумінні) і від Московщини і від України. Цей напрям стремить до створення місцевої »малоруської« мови. Він не має жадного ґрунту, бо мова підкарпатських українців є чистою українською мовою. Однак сучасна офіційна політика Підкарпаття, оскільки вона репрезентована перш за все аґраріями, місцево-українську традицію не толєрує; також не заховує до неї невтралітету. Витворення якогось окремішного правопису із ô, ѣ... звужувало би лише збут книги і утруднювало би культурний розвиток краю. Спростовуючи спроби москвофілів (Цуркановича) покликатися з метою обґрунтування москвофільського напрямку й на українського вченого М. Драгоманова, проф. О. Мицюк зазначує, що М. Драгоманов в дійсності осуджував москвофільство, прищеплюване в Угорській Руси, відкидав »язичіє«, називав його »третяковщиною«, і стояв за українську мову в підкарпатських школах і в письменстві.

Другий промовець — д-р Н. Григоріїв, — вказав на значіння правильної розвязки язиково-національної проблєми Підкарпаття для дальшого розвитку взаємин між чехо-словацьким і українським народами взагалі. Відмітив, що чеське суспільство під цим оглядом дуже консервативне і що людей з такими поглядами, як погляди д-ра Гартля, в чеському суспільстві дуже мало.

Проф. Шелухін дав історію термінів »український«, »руський«, »русинський« і »малоруський«, з якої видно, що термін »український« не є штучно видуманий, чи кимось винайдений, а є найстарший із усіх поданих термінів і то не лише для східньої частини української етноґрафічної території, але й для Підкарпаття. Далі проф. Шелухін вказав на штучний компілятивний характер »общероссійської« культури й великі в ній впливи чужих чинників.

Доц. Вікт. Доманицький вітає цю першу спробу обміну думок між чехами й українцями на таку пекучу тему на цілком невтральному науково-обєктивному ґрунті та висловлює побажання, щоби такі чесько-українські дискусії відбувалися частіше. Далі вказує, що ріжниця між мовою полабських чехів і ганаків (мораван) чи уроженців Шлеська є більша, ніж між українською мовою південної Київщини (мова Т. Шевченка) і Гуцульщини. Піднесення господарки Підкарпаття не може поспіти за приростом людности там-же, бо це є питання припливу великих капіталів, фахових знань і політичної стабілізації в середній Европі. Для людности з перелюдненої карпатської країни залишається один напрям: еміґрація на Наддніпрянську Україну, але там еміґрація з Підкарпаття буде бажаною лише тоді, коли буде українською, державно-творчою. З великоруським язичієм туди показатися не можна. Нарешті зазначив, що в чеському суспільстві, щодо Підкарпаття, є в останній час певний перелом.

Проф. В. Лащенко вказав на необхідність повільного та постепенного переходу до загально-української культури, збиваючи рівночасно думки проф. Шелухіна про вплив раси (чи крови) письменника на його психольоґію і дух його творів.

В останнім слові д-р Гартль зазначив, що в дебаті він почув багато для нього нового й цінного, — такого, що треба булоб якнайскорше видрукувати в чеській мові. Вказав, що до нетолєрування місцевої мови на Підкарпатті в значній мірі причинилися самі діячі Підкарпаття. Наприклад, при відкритті Земського Заступітельства в Чехії, вступна промова велася як в мові чеській, так і в німецькій. При відкритті Земського Заступітельства на Підкарпатті, хоч тій країні належиться автономія, вступну промову виголошено тільки в чеській мові й ніхто з автохтонного населення проти того не протестував. Далі спинився на »переломі« в настроях чеської інтеліґенції, що до Підкарпаття, про що свідчить аж сім книжок найвидатніших чеських письменників, як Ольбрахта Найман , Кудея, Чапека, Ванчури, виданих протягом останніх трьох літ.

Дискусія пройшла в дуже приятельських тонах. Усі промовці дякували докладчикові за його обєктивний і щирий підхід до проблєми. висловлювали

побажання, щоб доклад якнайскорше зявився друком, а такі чесько-українські дискусії на невтральному ґрунті відбувалися якнайчастіше. Так закінчився весняний семестр академічного року 1932-33.

З осени 1933 р. семинар соціяльної економії Підкарпаття продовжує свою працю, втягаючи до неї нових осіб, що працюють в цій царині, і зясовуючи нові соціяльні та економічні проблєми, що їх висуває на денний порядок життя Підкарпаття.

Про його дальшу чинність напишемо пізніше.

Віктор Доманицький.

ГОСПОДАРСЬКА ХРОНІКА

КРЕДИТОВІ КООПЕРАТИВИ В ОБЛИЧЧІ Т. ЗВ. ВІДДОВЖЕНЕВИХ ЗАКОНІВ.

Розпорядки Президента Р. П. з 28. жовтня 1934 р. містять в загальних рисах такі приписи про ролю кредитових кооператив у віддовженевій акції:

Короткоречинцеві довги в грошевих установах (кредитових кооперативах, комунальних касах і т. п.), себто в установах т. зв. зорґанізованого кредиту, будуть і далі конвертуватися шляхом умов при допомозі Акцептаційного Банку. Конверсії і на далі підлягатимуть лише ті рільничі довги, що повстали перед 1. липня 1932 року.

Конверсія має спиратися на двох головних точках: довг розкладається на 14 літ, опроцентування знижується до $4^1/_2$%. Новий закон вводить одначе ту новість, що конверсія стає примусовою і то однакова для вірителя як і для довжника. Віритель мусить дати згоду на конверсію, якщо її вимагає довжник, і навпаки, довжник мусить згодитися на конверсію, коли того хоче віритель, бо в противному разі віритель може вести екзекуцію своєї до нього претенсії в повному розмірі. (Цей примус відноситься до рільників до 50 гектарів безоглядно, до рільників 50—500 гектарових тоді, як їх обдовження не перевищує 75% оцінки їх майна).

Той примус в практиці означає, що в разі, якби кредитова установа не хотіла зробити умови з довжником, то довжник може її до того приневолити. Це зробить він у той спосіб, що звернеться до розємчого уряду, який вирішить справу односторонно, якщо конверсійний комітет при Акцептаційному Банку ствердить вину і неохоту установи. — По відношенні до довжника примус проявляється в тім, що розємчий уряд не матиме права здержати еґзекуції, веденої проти довжника, котрий не хотів іти на конверсію.

Це загальні постанови, до яких ще прийдуть подрібні приписи, які видасть міністерство скарбу. В звязку з цим цікаво поглянути, як представляється справа конверсії селянських довгів на основі до тепер діючих законів і практики.

Українська кредитова кооперація на загал перевела дуже мало конверсійних умов і то не тільки тому, що нелегко дістати від Акцептаційного Банку капітал за сконвертовані вірительности (право переводити конверсії мали дотепер тільки більші кредитові кооперативи) — але й через брак охоти у довжників, яких відстрашують формальности і деякі кошти звязані з узисканням конверсії. Зате в польській кредитовій кооперації рух з конверсіями був значно більший. Є вже чимало кас Стефчика, які сконвертували усі свої рільничі вірительности. У районі варшавського відділу Центральної Каси Рільничих Спілок є таких кас понад 120. Одержуючи кредит на р-к сконвертованих претенсій, каса Стефчика дістає разом з тим плян його сплати і обовязана точно після того пляну сплачувати Центр. Касі відсотки і рати капіталу. Цей обовязок тяжить на ній зовсім незалежно від того, чи »сконвертовані« довжники зі своєї

сторони будуть точно додержувати речинця рат і відсотків. Це досить тяжке зобовязання, в нинішних часах і тому „Czasopismo Spółdzielni Rolniczych“ веде тепер живу пропаґанду за тим, щоби управа кас Стефчика не потурала своїм неточним довжникам, бо як тільки одному довжникові попущеноб в разі незаплати на час рати й відсотків, то тоді й усі інші довжники пішлиб його слідами і каси опинилисяб у трудній ситуації. „Czasopismo“ взиває проте управи кас Стефчика, щоби примінювали всі примусові засоби відносно опірних довжників.

Кредити за конверсію уділюють не всім касам Стефчика без розбору, а тільки тим, які мають здорові білянси і своєю господаркою викликають довіря кредитовця. Це є один з моментів, який гальмує швидкий хід конвертування довгів.

»Не легко ще сьогодня уявити собі, як це нове життя в касах Стефчика укладатиметься, бо внаслідок триваючої кризи в наших грошевих справах є ще чимало замішання та багато невияснених питань«. — Так закінчується стаття „Czasopisma“ де обговорюються справи господарки кас Стефчика при нових умовах.

ПЕРЕЛЮДНЕННЯ СЕЛА В ПОЛЬЩІ.

В ч. 18 журналу »Рольнік Економіста« подає др. Б. Дедерко м. ін. цифри заселення села в ріжних державах.

А саме, після тих даних, вибраних з річників Міжнар. Аґрарного Інституту в Римі, на 100 га рільних ужитків припадало фахово працюючого рільничого населення (в скобках подано загальне число населення на км²):

В Індії Брит.	96 осіб	(75)
Італії	86 „	(135)
Польщі	79 „	(84)
Бельґії	66 „	(277)
Чехословаччині	61 „	(105)
Мадярщині	59 „	(94)
Німеччині	49 „	(139)
Австрії	49 „	(80)
Швайцарії	46 „	(99)
Данії	34 „	(83)

УНЕРУХОМЛЕННЯ ПРОМИСЛУ В ПОЛЬЩІ.

„Wiadomości Statystycz.“ подають що-місяця відомости про стан затруднення промислових підприємств; до того ще є порівнюючі дані про стан зперед року. За вересень 1934 року маємо такі цифри (числа подані в скобках означають стан з вересня 1933 р.):

заведень:	чинних	нечинних
металевий промисл	384 (388)	77 (85)
машиновий	217 (215)	54 (58)
електротехнічний	58 (50)	3 (2)
рафінерії нафти	19 (21)	9 (7)
прядільні й ткальні	454 (496)	133 (127)
цементівні	11 (7)	6 (9)
цегольні	428 (395)	130 (160)
гути шкла	43 (38)	32 (38)
фабрики порцеляни й фаянсу	14 (15)	2 (1)
гарбарні	74 (77)	11 (8)
фабрики паперу	44 (41)	9 (12)
тартаки	397 (330)	201 (259)
гнуті меблі	17 (17)	3 (4)
бровари	77 (79)	6 (5)
млини	133 (151)	41 (27)
фабрики обуви	15 (23)	16 (9)

СПОЖИТТЯ ЦУКРУ В ПОЛЬЩІ ВІД 1930 РОКУ.

Цукру продано в Польщі:

в р. 1930-31	(від 1. IX. до 31. VIII.)	3,724.800 сотн.
„ 1931-32	„	3,408.419 „
„ 1932-33	„	3,131.082 „
„ 1933-34	„	3,207.058 „

»ХЛІБОЗАГОТІВЛІ« В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ.

Монополь скупу збіжа, заведений цього року в Чехословаччині у формі »збіжевої централі«, опубліковує дані про вислід своєї дотеперішньої акції. До дня 17. жовтня ц. р. викуплено 65.577 ваґонів збіжа, з того було 28.317 ваґонів пшениці, 10.884 ваґонів жита, 19.214 ваґонів ячменю і 7.161 ваґонів вівса. З того припадає на Підкарпатську Русь 1989 ваґонів (144 пшениці, 94 жита, 382 вівса).

З усієї маси закупів припадає на млини 8.800 ваґонів, решта ділиться так: сільсько-господарські кооперативи 66,7 проц., споживчі 0,4 проц., приватні купці (комісіонери) 32,9 проц. Викуп збіжа відбувається по твердих цінах, назначених владою.

»Земєдєльске Дружстевні Лісти«, орґан с.-г. кооперації, твердить, що монополь вповні відповів завданню, в цьому розумінні, що наділені правом скупу фірми мали досить гроша й зсипів для опанування цілої пропонованої до збуту маси зерна. (Як наші читачі вже знають, на Закарпатті були великі нарікання населення саме з цього приводу).

З ПРЕСИ І ЖИТТЯ

КОНФЕРЕНЦІЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ПРЕСИ В ЦЕНТРОСОЮЗІ В ДНІ 20. XI. 1934.

В дні 20. листопада ц. р. відбулася в Центросоюзі пресова конференція, в якій взяли участь представники чотирнацяти часописів. Конференцію заініціював голова Надз. Ради Центросоюзу, дир. О. Луцький. Відтак виголосив нач. дир. Ц. С. Ю. Шепарович реферат.

Референт зазначив, що Центросоюз переміг остаточно найтяжчі потрясення, спричинені крізою, що триває від 1929 року, відтак страти на експорті яєць, наслідки пацифікації і вибуху бомби в маґазині Ц. С., а також безліч моральних ударів на Ц. С. з боку ворожої преси. На поборення наслідків усіх тих ударів треба було сильно напруженої й обережної праці повних чотирьох років.

Референт підкреслює з признанням повну посвяти, нераз аж до самовідречення, працю цілої підбудови, яка при піддержці Центросоюзу вийшла ціло з тієї опресії, за виїмком кількох Союзів, що мусіли зліквідуватися (Косів, Бережани, Тлусте, Бібрка, Ярослав і Городок).

Очевидно серед таких обставин відпало багато людей, які виказали життєву неспосібність. Це все коштувало Центросоюзові багато турботи і грошевих витрат. Добрі сили виявили велику відпорність і ведуть дальше діло, нераз при мінімальній винагороді.

Сьогодні Центросоюз веде такі відділи: імпортовий, експортовий, збутовий в краю, та продукційний. Імпортовий, як і продукційний виказують цього року зріст оборотів (перший на 6%, другий на 16%). Експортовий з причин спадку цін і заборон ввозу виказує упадок. Але дирекція докладає зусиль, щоби всеж таки і його скріпити. Попри експорт яєць і живини звертає Ц. С. бачну увагу на вивіз стручкових ростин. Збіжева ділянка нелегка через брак маґазинів та неоднородність нашого селянського продукту.

Так само важко Центросоюзові піднимати щораз то нові ділянки продукції з причин конечности сплати давніших зобовязань. Всеж таки дирекція

уважає конечністю дальшу розбудову продукції, щоби тим робом протиставитися безробіттю і дати населенню дешевий і добрий товар.

Усі ті справи обговорив референт обширно, ілюструючи свої слова цифрами, а відтак торкнувся взаємин між кооперацією і українським приватним виробництвом, підкреслюючи, що кооперація не є до приватних підприємств ворожо настроєна, навпаки з нею співпрацює. Зазначуючи вагу преси в житті народів а зокрема в нашому, референт звертає увагу на противорічности, які трапляються в пресі з нагоди критики праці кооперативних осередків. Не належить узагальнювати відірваних фактів, бо це тільки шкодить опінії кооперації. Зате висвітлювання конкретних проступків одиниць є дійсною допомогою у розбудові.

Зокрема торкнувся референт справи безробіття. Кооперації треба багато робітників, але фахівців, практично вишколених. Подає приклади, до якої маси підприємств нема у нас фахівців, а з другої сторони, як багато шкоди приносять ті, що беруться до діла без практичної підготовки, навіть коли вони з укінченими торговельними студіями.

Над рефератом вивязалася дискусія, в якій брали участь др. Стахів, Гладкий, Кедрин, др. Гладилович, Кудрик, Паліїв і другі, прохаючи близчих інформацій про всі ділянки праці Ц. С. та ставлячи жадання до кооперативного проводу. Головно вимагали постійних і періодичних інформацій про всякі прояви господарського життя кооп. орґанізації.

Зокрема др. Стахів не погодився з поглядами референта на відношення кооперації до приватних підприємств. Нехай кожний пильнує свого діла. Кооператор нехай дбає про розбудову кооперативних форм господарства, а журбу про приватників нехай оставить їм самим. Менше треба говорити про свої успіхи, тимбільше, коли промовчується неуспіхи. Наколи преса піддержує в цілости кооперацію, то кооперація обовязана піддержувати її також інформаціями та поміщуванням анонсів.

Ред. Гладкий погоджується зі становищем дирекції Ц. С. що до її відношення до приватних підприємств. Є за тіснішими взаєминами між пресою і кооперацією. Ред. Кедрин підкреслює вагу критики праці в кооперативних установах, очевидно конструктивної, будуючої, бо тільки така усуває безділля чи інше лихо, яке тут і там трапляється. Др. Гладилович висказує думку, що співпраця кооперації з приватниками не подорозі, тому з поглядами дирекції Ц. С. годі погодитися. Ред. Паліїв вважає конечністю частіші конференції, жадає, щоби кооперація дбала за пресу, бо саме тісна співпраця може вийти тільки на добро загалу.

Конференція закінчилася післясловом предсідника і референта. Вона не пройшла без позитивних наслідків, ожививши духовий звязок між одним з осередків кооперації і репрезентантами публичної опінії.

НОВИЙ ЧАСОПИС ДЛЯ МОЛОДІ.

»Хліборобська Молодь«, часопис Гол. Секції Хліборобського Вишколу Молоді Краєвого Госп. Т-ва »Сільський Господар« у Львові. Рік вид. І., число 1. листопад 1934. Ціна 10 ґр.

Коли хочете відмолодніти духом, розгорніть сторінки цього нового нашого господарського часопису. До вас промовлять уже самі знимки. Ось група, яких 60 осіб парубків і дівчат передовиків-змагунів з курсу хліборобського вишколу в Коршові з аґрономами по середині. Тут знову »вибирання конкурсових буряків« громадкою конкурсових змагунів у плеканні тої рослини — теж з Коломийщини. Там знову Калущина зібрала своїх піонірів конкурсового змагання.

Є також знимка овочів їхньої праці. Розкішна здоровлям і красою змагунка Марта Мазурик з села Голині демструє буряк свого плекання в десять разів більший, як буряк з батькової ниви. Є вістки про подібну працю в Стрийщини, Львівщині, Зборівщині, Яворівщині. Є інформації, що робиться й задумується робити в централі. Взагалі — це ґазетка й орґанізація, що вносить щось нового й свіжого у нашу суспільно-господарську методу праці.

В гуртках молоді при кружках С. Г. до осени цього року брало участь 3500 хлопців і дівчат у віці від 14 до 18 літ. Існувало всього 367 гуртків. Ті гуртки обєднуються в Секціях Хліборобської Молоді при філіях С. Г. Для кермування працею тих орґанізацій існує при Головному Т-ві С. Г. Головна Секція Х. В. М. Перше засідання цієї Секції відбулося 13-го вересня ц. р. при участи 22 делеґатів філій С. Г. з краю.

ІДЕЙНА КРІЗА В ПОЛЬСЬКІЙ СПОЖИВЧІЙ КООПЕРАЦІЇ!

Бюлетень варшавського Т-ва Кооператорів з дня 14. XI. повідомляє, що дня 13. XI. в цьому товаристві виголосив реферат директор „Społem" п. А. Рапацкі на тему »Кріза капіталізму і кріза кооперації«. Так, як передано зміст реферату в Бюлетені, видний провідник польської споживчої кооперації висловив зневіру, що до дальшої розвоєвої сили кооперації споживачів. На думку прелеґента, кооперація розвивалася добре в умовах „pomyślnego rozwoju społecznego" (в іншому місці сказано: „w pomyślności ustroju kapitalistycznego"). »Але ця доба скінчилася і тепер живемо в переходовій; ті методи праці, яких вживала досі кооперація, вже не вистарчають для завдань суспільної перебудови. Для того кооперація споживачів, мовляв, утратила нині значіння для перебудови суспільства«. (?).

Далі йде ще більш несподіваний уступ, на стільки дивний в устах кооператора, що ми боїмося переповідати своїми словами, та передаємо дослівно:

»Без сумніву, коли суспільно-господарське життя буде перебудоване при допомозі інших, як кооперація метод, передовсім при участи держави, якої роля в переходовій добі є рішаюча, кооперація споживачів знову відзискає величезне суспільне і господарське значіння, зробиться без сумніву одною з підстав нової системи господарювання«.

Тут недомагає не тільки кооперативна віра й програма, але сама послідовність. Коли суспільну господарку переведеться іншими методами (головно державним примусом), то що тоді останеться до роботи для кооперації і чому саме тоді малаби зачатися золота доба кооперативного активізму? Ніхто не зрозуміє, чому та сама кооперація, яка має набрати стільки розмаху тоді, коли все буде переreґляментоване державою, виявляє незарадність в переходовій добі, коли, як кажеться, роля держави є також рішаюча?

Годі повірити, щоби прелеґент міг справді допуститися такої разячої суперечности. Треба думати, що хід його думок передано не досить вірно в тексті Бюлетеня.

Неясно передано також погляд прелеґента на сучасну добу як на »переходову«. Переходова — до чого? До якої суспільно-політичної системи? Не знаючи, якою має бути та майбутня система, не можемо знати, чи справді й чому саме у тій системі кооперація почуватиметься так вільно і матиме таке поле до розвитку.

З ПРИВОДУ УРЯДОВОЇ РЕОРҐАНІЗАЦІЇ КООПЕРАЦІЇ.

»Загальний Союз Кооператив«, опертих на самопомочі« у Львові, не одержавши права ревізії, примушений злитися з варшавським жидівським союзом у орґанізацію, що дістане назву »Союз Жидівських Кооператив в Польщі«. Але рішення це принято тільки під примусом, не скриваючи обурення з приводу »відкомандировування кооператив« туди, куди їм не хотілося йти. В ч. 11 орґану львівського союзу »Пшеґльонд Спулдзєльчи« читаємо на першому місці »Слова прощання«, від проводу союзу до союзних кооператив. У цій статейці читаємо доволі терпкі слова про те, що останнім часом упало на кооперацію. Між іншими такі (підчеркуємо деякі місця):

»Коли Вам жаль, що вам накинено зміну, що Вас відкомендеровано, то вірте нам, що ми боролися так довго за утримання нашої спільної станиці, поки були переконані, що річевими арґументами зможемо переконати тих, які рішали.

Помер МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

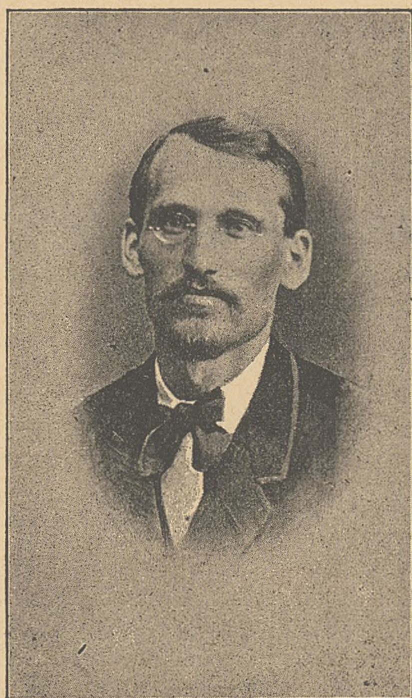
Вже по замкненні цього числа »Кооперативної Республики« потрясла цілою українською землею болюча вістка про смерть найбільшого Українця — професора Михайла Грушевського, першого голови, відновленої по 200 роках української держави, творця Історії України-Руси, батька української науки і орґанізатора Української Академії Наук, передового мужа української політики в час найлютішої нагінки на все українське, вожда народу в часі його воскресення. Помер Він — наш Паляцкі — на засланні, умучений Москвою, не докінчивши свого життєвого діла. Помер — та не зломився, не покаявся і не наплював на своє минуле — як того від нього вимагали.

Дяка Народу буде Йому за найкращий памятник!

»А коли ми переконалися, що річеві арґументи не трапляють до переконання рішаючих чинників, ми зрезиґнували. Ми не просили. Ми уважали, що просьба не є арґументом, коли річеві огляди не мають сили. Може ми тим ріжнимося від інших. Але тим ми саме хвалимося, що ніколи в нашій праці ми не знижувалися до поохань, підхлібств і т. д. Тому саме, як почали висувати проєкти обовязуючого нині закона про кооперативи — ми мали відвагу гостро, але річево скритикувати цей проєкт. Ми не оглядалися на те, що проєктодавець невдоволений нашою критикою. Ми хотіли, щоби наш рух був вдоволений... А під тим ми розуміли, що треба ділати в інтересі руху, обороняти його свободу, забезпечити йому свобідну можність праці, охоронити його перед етатизмом, який завжди і скрізь ломить ініціятиву одиниць, який бюрократизує, волю свою накидає і факти іґнорує.

Проба зетатизування кооперативного руху була причиною, що заряджено ліквідацію дотеперішних ревізійних союзів. Ми боролися за засаду. Ми засаду програми. Тому наш союз не одержав права ревізії. Етатизмові важко працювати, коли є більше союзів, коли нема концентрації. Тому зарядив зосередження права ревізії. Випрохання права ревізії є може рятунком для одиниць, але не є переборенням нових засад. Це є капітуляцією з пожертвуванням засад, а властиво згодою на такі засади, що не відповідають інтересові руху.«

»Пращаючись з Вами, ми переконані, що й Ви не сумніваєтесь, що й надалі, як досі, будемо в обєднаному союзі думати про поправу положення Жидів, для них працювати, щоби разом з Вами викувати для Жидів в Польщі краще завтра. В цьому переконанні пращаємо Вас і вітаємо в новому обєднаному Ревізійному Союзі«.

Др. ІЛЛЯ ВИТАНОВИЧ

ВОЛОДИМИР НАВРОЦЬКИЙ

(1847—1882)

Перший український статистик-економіст в Галичині
на тлі своєї доби.

ЛЬВІВ, 1934

Додаток до „Кооперативної Республики“ за 1934 рік. — Бібліотека Ревізійного Союзу Українських Кооператив ч. 42. — Накладом Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, вулиця Міцкевича ч. 12, I. п. — З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, вул. Чарнецького ч. 26. Телефон 53-57.

I.

СПОМИНИ-ЗГАДКИ СУЧАСНИКІВ І НАСЛІДНИКІВ ПРО ЗАСЛУГИ ВОЛОДИМИРА НАВРОЦЬКОГО Й ЙОГО ВПЛИВ НА НИХ.

Отсею працею хочу пригадати нашій громаді, що в важкій праці твердого будня змагається за краще завтра народу, великого та призабутого мужа, якого ідеї починали новий етап нашого національного відродження в Галичині, спрямували його на правильний шлях творчої, позитивної праці »малих діл« для великої мети.

Життю Володимира Навроцького товаришили теж від колиски й не відступали аж до смерти три сестри: »бідність і слабість і праця« — як згадує вдячний, духовий його учень Іван Франко[1]):

»Подвійною крейдкою доля єму
Від роду терпінь приписала,
Непризнання, завис*ть і злобу і тьму
На него весь вік посилала«...

Та він

»в своїй жизні важкій здобував
Всі плоди невпинного труду,
Усе те він в жертву складав
Для бідного своєго люду«.

»І світлом ума свого він освітив
Шинки брудні, вбогії хати,
І всюди незрячим очам він відкрив
Недолю і здирства і страти«...

Такими простими й щирими словами найвірніше схарактеризував І. Франко життя й діяльність Володимира Навроцького, добираючи й невибагливу, просту форму посмертного вірша. Не знались вони мабуть особисто й хто зна, чи бачили себе колинебудь здалека, бо тоді, коли молодий Франко лише зявився в столиці Галицької Землі (в половині 70-их рр.) й починав свою літературну й громадську працю, Навроцький був вже відірваний від рідного грунту; з »галицького Сибіру« міг лише здалека

---

[1]) У вірші: »На смерть Володимира Навроцького, автора »Подвійної крейдки«, »Пропінації«, »Народніх шкіл« і др. — Гл. »Зеркало« 1882 і Твори Володимира Навроцького, посм. видання з портретом і життєписом, заходом »Етногр.-стат. кружка«. Т. І. Накл. »Академічного Братства«, Львів, 1884.

з тугою слідкувати за розвитком подій у рідному краю і рідко відгукуватись на них з чужини. Та хоч здалеку, відчули вони оба свою духову близькість. Навроцький, слідкуючи за першими кроками молодого Франка, назвав його в листі до Драгоманова (з 19. І. 1877) »галицьким феноменом«, висказуючи побажання: »колиб так дальше«..., та не вспів діждатися цілковитого сповнення тої своєї ентузіястичної оцінки молодого Франкового талану, бо за кілька літ згас на чужині. А Франко, розгорнувши свій світогляд і заглибившись критичним зором у життя рідного, розбитого народу, замітив скоро, а мабуть і сильно відчув на собі вплив оттого на 9 літ старшого від себе »найрозумнійшого народовця«, що вчасно пізнав хиби свойого народу і твердо старався пізнати тверді вимоги його важкого життя, його насущних потреб і став шукати правильного шляху його повного відродження. Він перший теж звернув увагу провідникам галицько-українського громадянства на безплідність романтично-сентиментальної патріотичної фразеольоґії та на безнадійність пасивного вижидання помочи від зовнішних сил. А натомісць вказував на конечність внутрішнього перерожджения власних сил шляхом конкретних вчинків, дрібної, щоденної, хоч і неефектовної праці, починаючи її від основного пізнання оттих своїх сил, всебічної стратеґічної ситуації. Томуто Франко з таким пієтизмом шанував память Володимира Навроцького, й згадуючи денебудь добу, коли той ставав молодим до праці на народній ниві, не поминає нагоди, щоб не згадати бодай коротким щирим словом його благородної постаті й великих заслуг для суспільно-економ. відродження Українців в Галичині[2]). Довгі роки визбирував Франко матеріяли до життя й діяльности »великого народовця«, листувався в тій справі з його ріднею, порядкував бібліографію його праць, статтей і кореспонденції. Як слідкувати за цим виїмковим зацікавленням Франка Навроцьким, то не можна позбутися враження, наче б робив він це не лише з безмірної пошани, але гейби шукав за якимись незреалізованими ним плянами, невиявленими думками, що можуть пропасти з великою шкодою для поколінь. Дечим зі знайдених статистичних матеріялів Навроцького користувався відтак Франко в своїх суспільно-економічних працях і статтях, та часто покликувався в них на друковані праці Навроцького[3]). Багато теж засвоїв собі Франко поглядів Навроцького на суспільно-економічні справи українського народу, старався їх продовжувати, зберігаючи так, як і він (особливо в пізнішій своїй публіцистичній і громадській діяльності) самостійне становище і, не піддаючись чужим доктринам, перевірював їх критично та доходив до переконання, що їх годі пере-

---

[2]) Гляди: „Przegląd Społeczny" 1887 ст. 357; Некролог В. Барвінського, »Діло« 1883 ч. 9—10; »Молода Україна«, Львів 1910 ст. 9; »Нарис українсько-руської літератури« ст. 238—41 і ін.

[3]) Порівн. »Панщина та її скасовання 1848 р., Львів 1913 (друге вид.); »Земельна власність у Галичині«, друкована перший раз в часописі „Przegląd Społeczny" 1887 т. III.

саджувати на наш ґрунт і відносини[4]). Лише один том менше важних праць Навроцького вспів Франко видати в 1884 р. Для решти зібрав лише бібліографію[5]), а упорядковану кореспонденцію й інші матеріяли передав зі своїм архівом до рукописного відділу Наукового Товариства імени Шевченка[6]).

М. Драгоманів, який довший час листувався з В. Навроцьким, і якому завдячував докладніше знайомство у своїх початкових звязках з Галичиною, шанував його теж так, як може нікого з Галичан, як це видно з самої їх кореспонденції й посмертної згадки[7]). З великим жалем згадував Драгоманів покійного товариша, Володимира Навроцького, який хоч „не у всьому згоджувався з нами, та все таки щиро помагав нашій праці, чим міг, найбільше знанням статистики краєвої... Навроцький був одним з найчесніших галицьких »молодих« народовців, або українолюбців, котрі появились в 60-і роки, один з тих, котрі найбільше вдержали в собі вільних думок молодих часів, а вкупі з тим один з найбільше працьовитих людей свого гурту. Останнє доказують його довгі й совісні статистичні праці, напечатані в »Правді«, »Ділі« й »Громаді«. На лихо особисті обставини життя не давали йому ні отдатись своїй любимій праці, ні жити по своїй волі... В останні часи, коли й другі з народовців почали звертати увагу на дійсні причини бідности люду в Галичині, мусіло розширитись для Навроцького поле для праці серед свого гурту й люду — та саме тоді підкосила його незлічима хороба. Ми получили звістку про його смерть саме тоді, як написали до його лист, в котрому предлагали йому написати книжку про хід увільнення крестян польських і українських в Галичині і про стан їх господарства — книжку, без котрої не можна обійтись історикові того краю й котра мусить бути початком до того, щоб звести до купи народовський рух серед поляків і русинів. Ніхто ліпше покійника не був здібний на таку працю. Хто тепер її зробить?...«

Знаємо, що відтак Франко написав таку працю і як у тому, так і в інших випадках старався, як міг, заступити Навроцького в нашій бідній суспільно-економічній літературі й відгукувався часто, як раніше Навроцький, актуальними статтями й працями, коли треба було науковими доказами боронити своїх прав та вказувати пробоєві шляхи нашим суспільно-господарським змаганням. Правда, маючи більшу склонність до іншого роду літе-

---

[4]) Досі немає ще повної обєктивної оцінки Франка з того боку.

[5]) »Правда« XIII. 1884.

[6]) Зберігаються вони під ч. 315, 495, 30, 188, 295, 235, 152. Всю майже кореспонденцію Навроцького опублікував недавно акад. Кирило Студинський у своїх працях: »Галичина й Україна в листуванні 1860—1880 рр.« В. У. А. Н., Комісія Зах. України, вид. »Пролетар«, Харків—Київ, 1931. ст. VII + 603 і »Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким«, Збірник »За сто літ« I ст. 83—153. Бракує лише, з великою шкодою, для повної оцінки Навроцького його бібліотеки й записок, що залишилися й мабуть на все пропали в рідні його жінок у Ряшові.

[7]) »Громада« № 5, Женева, 1882, ст. 271.

ратурної й наукової праці, не міг дорівняти Навроцькому на тому полі.

З усіх дотеперішних найширшу оцінку заслуг і діяльности Володимира Навроцького старався дати українському громадянству той, що може найкраще зрозумів його ідеї й найбільше відтак причинився до їх реалізації, який певно сильно відчув на собі їх вплив — Др. Евген Олесницький, піонір суспільно-економічного відродження галицьких українців[8]). У свойому відчиті в шесті роковини смерти він називає Навроцького »тим страдальником, патріотом, тим великим покійником, котрого памяти не вміла на разі признати Русь, якби то належало і як він на то заслужив«..., бо не був він політичним письменником, »не писав« — каже Олесницький — »по журналістичному, а основно й науково«, а »круг читателів такого писателя невеликий, тим менчий, чим менче образовання в суспільности, серед котрої він живе, чим менче інтересу до основного трактовання поважних питань суспільно-економічного життя«. Найбільшу заслугу Володимира Навроцького бачить Олесницький у тому, що він виступив як перший, найспосібніший письменник на суспільно-економічному полі в Галичині тоді, коли тут не було сліду якогось поважного трактування суспільно-економічних питань, коли між нами і західною культурою, що вже тоді висунула далеко наперед отті питання, стояла польсько-шляхоцька призма і через неї лише до нас переходили отті західні лучі. Навроцький засвоїв собі чужі науки, розбирав їх критично й прикладав до живих потреб свойого народу, й то піднявся того завдання »серед браку найперших потреб до життя, без ніякої помочі, без проводу, без приміру попередників«. »Діяльність Навроцького, свобідна від усяких хочби найдрібніших ціх еґоїзму... пливуча з невичерпаного джерела горячого патріотизму... була повік незатертою указкою, куди і якою дорогою нам іти, щоби зберегти існування нашого люду, тої основи нашої національности, — діяльність та була підвалиною економічної програми галицьких Русинів«.

»Була то руськість — каже дальше Олесницький, — але не сама форма, що не в одного кінчиться на буквах і обряді, форма та начинена була живими моральними й матеріяльними цілому народови свойскими інтересами... був то національний патріотизм,... що не кінчився на деклямації,.... але глядів глибоко в народне життя, числився тверезо з даними обставинами, не щадив гірких слів і гіркої правди чужим і своїм. Не була то сентиментальна любов горячого молодця, а любов зрілого і поважного мужа«. »Був то радикалізм в трактуванню економічних питань... але радикалізм той не ішов дальше, як ішла наука, радикалізм той не вів до самої неґації. Робота Навроцького не була деструктивна, а позитивна й будуюча«. »Було се народовство в найкрасшім своїм виді«.

---

[8]) »Діло« 1888, № 120—123.

Незвичайно вірно представив Олесницький громадянські чесноти й суспільну культуру великого народовця: »Просвітні, літературні й політичні змагання загалу народовців плили — каже Олесницький, — з того самого джерела, з котрого ішли економічно-суспільні змагання Навроцького... він був душею партії. В його поглядах виявлявся погляд партії, єго очима дивилась ціла партія на світ Божій, на свій нарід«... Правда траплялися між його поглядами, а поглядами інших народовців і діссонанси та походили вони з того, що »загал народовців, а навіть передові люде не привикли були до трактування суспільно-економічних питань з тої сторони, в той спосіб, як трактував їх Навроцький«, бо не було в тодішних народовців, що в інших напрямах дійшли були далеко, належного розуміння проблєм, в суспільно-економічних питаннях брак їм було тих основ науки, котріб дозволили їм доходити »до самої глибини й піднімати в гору неоспоримі прінціпи«... »У него була наука і був розвитий критичний змисл, котрий доводив єго до скорого, а властивого розвазання кождої квестії як із становиска наук. засад, так і інтересів свого народу«. Тим станув Навроцький вище від усіх сучасних народовців. Через те виходили діссонанси. »Однак висшість та не заманила Навроцького станути на окремім становищі, повести діяльність свою окремим шляхом від діяльности громади. Противно, не було одного важнішого моменту в тодішнім народнім життю, в котрім би Навроцький не заманіфестував своєї солідарности з загалом народовців. Єго діяльність плила в одно русло з трудами цілої громади, оживляла ті труди, надавала їм сили і значіння... Тая аж до абнеґації самого себе ідуча патріотична солідарність Володимира Навроцького єсть одною з блискучих єго прикмет яко Русина і громадянина«...

»І як вдячно згадує нині Русь тих, що перші пробудили її до життя національного і поклали підвалини до розвитку рідного слова і літератури, так вдячно запише вона імя Володимира Навроцького, як першого чоловіка науки на економічнім полі і найсильнішого речника найжизненніших прав і інтересів народніх«...

Ще з більшим пієтизмом згадують про Навроцького ті його найближчі, що »часто ждали на його голос, радо слухали його й клали вагу на кожде його слово«, яке переконувало їх »не силою вимови, а силою аргументів, переплітаних бистроумними дотепами, іронічними парафразами противних виводів, аттицькою сіллю«; — Це довголітній шкільний товариш Навроцького Остап Терлецький і товариш праці й спільник думок Володимир Барвінський[10]).

В своїх споминах підчеркують вони часто той великий вплив, який мали думки Навроцького на них самих і на більшість тодішньої української молоді в Галичині, того »золотого цвіту« українського громадянства, що так буйно розцвівся в 60-их ро-

---

[9]) У вступі до І т. »Творів« Навроцького.

[10]) »Памяти найлучшого Друга«. »Діло«, 1882, № 40—1, 73—6, 85, 95—8.

ках минулого століття й започаткував суспільне відродження народу, даючи йому ідейних робітників і провідників. Їм тепер завдячуємо вірне передання важніших подій з його особистого й громадського життя, що в ньому гейби віддзеркалюється ціла його доба народжування нових стремлінь галицько-української інтелігенції. Цікаво, що сам Володимир Навроцький, хоч мав великий вплив на розвиток оттих стремлінь і поглядів народовців і був головним з діячів, залишався весь час якби в тіні, не був »перемагаючою особистістю« — як згадує Остап Терлецький, жив і працював як інтелегентний народній робітник »разом з другими і при других«.

II.

МОЛОДІСТЬ ВОЛОДИМИРА НАВРОЦЬКОГО.

(Часи важкої реакції, апатії й роздору в провідних кругах укр. громадянства в Галичині по 1848 р. Невідрадні економічні відносини після знесення підданства. Наростання нових національних сил на початку 60-их рр. — Народовецькі громади в Галичині.

Родився Володимир Навроцький 18. XI. 1847 р. в Котузові, де його батько був тоді сотрудником. Був він четвертою дитиною своїх родичів — (після Володимира були ще відтак і молодші діти). Старші від нього були дівчата, тож як перший син був люблений всіми, до того привязував усіх до себе лагідною, доброю вдачею. Дуже скоро, бо в 6-ому році життя почав учитися разом зі своїми старшими сестрами. Вчився зразу в Коломиї, а відтак у Станиславові, де скінчив нормальні кляси й ґімназію в 1866 р. Весь час учився добре й »клопотів родичам не справляв.« Гартував свою молодість Навроцький у не надто корисних домашніх обставинах (батько з численною родиною бідував на бідних парохіях в Котузові, а відтак в Гогочах) тай загально суспільних, що їх переживали тоді галицькі Українці.

Саме народження Навроцького припало вправді на час великих надій для українського народу в Галичині. Перша його весна, була й »Весною Народів«; радісно веснували тоді й галицькі Українці, сподіючись, що їх політичне, суспільне й економічне життя поплине новим руслом, що зреалізуються мрії Маркіянового кружка й Кирило-Методіївського Братства, яких ідеї просвічували провідникам галицько-українського громадянства 1848 р., коли вони проголошували світу: »Ми Русини Галицкі належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 міліонів виносить, з котрого півтретя міліона землю галицку замешкує. Той нарід був колись самодільний, рівнався в славі найможнішим народам Европи, мав свій письменний язик, свої власні устави, своїх власних князів; одним словом, був у добробиті, заможним і сильним«...

»Будьмо народом« — кликала »Рада Народна Руська« в першому свойому маніфесті з 15. V. 1848 р., сподіючись, що стати »честним, просвіщеним, свободним народом« поможе їм обіцювана цісарська конституція та той настрій, що запанував у цілій Европі тієї »весни«. Та »весна народів« скоро проминула. не сповнила вона надій усіх австрійських народів. Австрійський цісар, що в 1848 р. знайшовся був мало що не в такому самому положенні, як 70 літ пізніще, зумів тепер щасливіше вийти з небезпеки розвалу своєї держави. Скоро вдалось йому присмирити свої народи, вчасти силою, вчасти обіцянками конституційної перебудови держави, в якій усім народам дана була б можність свобідного розвитку своїх природних національних прав. Але як тільки опанував небезпечне положення, повернув назад до старої системи централістично-абсолютного правління бюрократичними засобами й з ґерманізаторськими тенденціями (1850—1860 р.). Охоловши з остраху, стало австрійське правительство розважувати, яким способом споїти свої народи в вірності й підлеглості тронові й забезпечити свій внутрішній лад, щоб могти протиставитись зовнішним небезпекам, які не переставали грозити Австрії від сторони Італії й Прус.

Провідники галицько-українського громадянства не вміли добре орієнтуватися в оттій політиці реакційного правительства, так, як і взагалі не розуміли австрійських революцій 1848 р. Бож невелика горстка була їх, та й то зложена переважно з духовенства, що до тієї важкої ролі не було приготовае, не мало для своєї політичної праці ні відповідної освіти, ні досвіду, ні традиції. Щирі в свойому національному запалі, добродушні й легковірні не могли собі дати ради між реакційним австрійським обухом, що раз у раз бив по їх надіях (а вониж весь час були його вірним союзником і ждали нагороди), та краєвим сусідським ковалом, що спритно вміло ухилятися від тих ударів. Не було поради, ні помочі тодішним галицьким українцям і від своїх братів; не лише тому, що їх ділили кордони, а за ними тоді сильно тиснув поліційний режим Миколи І, але й інші, більше психічної натури моменти ділили їх від себе, а принайменше дуже спиняли їх у шуканні того контакту. Не чути було тоді навіть зза кордону слова, якеб скріпило їх у тому горячому запалі національної солідарности, що її так одностайно проголосили галицькі українці в 1848 р. Кирило-Методіївці каралися у тому часі на засланні.

Провідники галицького громадянства приголомшені наглістю подій, що так скоро й непослідовно для їх рахунків чергувалися, стали теж скоро холонути в свойому первісному запалі. Не вспіли вони створити ширшої програми всенароднього відродження, де були б зясовані засоби, як розвинути всі моральні й матеріяльні сили народу. Зайняті зразу обороною основного елєменту — національної окремішности — тратили з очей, тай взагалі не замічували інших елєментів, що становлять позитивний зміст існування нації. Патріотизм їх звужувався й льокалізу-

вався. Впливав на це сильно навал більших і менших щоденних справ, важних для негайної оборони національних прав, які виступали в Галичині під ріжними видами: мовними, обрядовими, суспільно-економічними і т. д. Вони з дальшої перспективи місця й часу видавалися може й марними, та признати треба, що в свойому часі вони мали теж важне значіння й вимагали своєї дані від отих невеликих і не загартованих сил. З признанням передовсім треба згадувати змагання (дарма, що невдачні) за відірвання Галичини в окремий коронний український край під Австрією від частини Малопольщі з Краковом (т. зв. тоді зах. Галичини), що були змістом боротьби від 1848—1866 р.[1]).

Не змогли тодішні провідники галицьких українців, що стояли на чолі темної маси, тільки що звільненої з підданства, зрівнятися зі зручним політиком, провідником свідомої й багатшої під кожним оглядом польської сторони, ґрафом Аґенором Голуховським, який на довгі роки захопив керму краєвої адміністрації й право на репрезентацію краєвих відносин перед урядом. (Від 1849—1859 р. був він губернатором Галичини, 1859 р. міністром внутрішних справ Австрії, відтак двократним намісником Галичини: 1866—7 і 1871—5 р.). Він стояв на чолі польських маґнатських родів, що не лише станом, а й у деяких випадках і кровно були близщі до австрійської династії. Тому він міг порозумітись з нею скорше, чим хочби найвищі галицько-українські духовники. Вправлений дипльомат вмів чудово маскувати свою льояльність супроти Австрії в часах централістичної реакції (1849-1850), наражаючись навіть своїй, зразу противній до Австрії демократії й зєднувати прихильність династій для плянів польської політики. Союз польських консерватистів з австрійською династією щораз затіснювався. Австрія після невдач у війні з Італією 1859, а відтак після погрому її Прусами під Садовою 1866 р. захиталася сильно в своїх основах, як европейська великодержава. Вибита з історичної переваги в Німеччині й Італії мусіла для рятунку свого великодержавницького престіжу шукати нових шляхів розвитку так у зовнішній, як і внутрішній політиці. У зовнішній політиці, спрямована після Садової на Балкан, мусіла забезпечуватись перед Росією; у внутрішній, маючи велику скількість словянських народів, старалася позбутись теж рос. протекції словян в межах своєї держави. Відповідно до того треба було уладити свої внутрішні відносини. Резиґнуючи у 1867 році з централістичної системи, що досі спиралася на німецькому елементі, не піддалася теж федералістично-автономічним стремлінням своїх народів, лиш вибрала собі зпоміж них найсильніших

[1]) До тієї цікавої сторінки нашої історії в Галичині гл.: — І. Кревецький: »Справа поділу Галичини в рр. 1846—1850 З. Н. Т. Ш. т. XCIII і т. XCIV; йогож: »З секретів польської політики у Галичині, ЛНВ 1911; Др. Кость Левицький: »Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914 ч. І., та нарешті праця Б. Лозінського: Agenor hr. Gołuchowskt w pierwszym okresie rządów swoich 1846—1859.

(німців, угрів і поляків). Вдоволяючи їх домагання і політичні аспірації, віддала їм на поталу слабші народи, що не представляли для неї якоїсь більшої реальної сили й небезпеки й так політикою „Divide et impera" старалася підтримувати трон і лад у державі. Таку політику австрійського правительства зуміли використати польські політичні провідники в Галичині. Розчаровані теж у тому часі невдачею повстання 1863 р. проти Росії, вони заключили у 1866 р. з австрійським троном угоду: за ціну вільної руки в Галичині обіцювали Габсбурґам престіл Польщі. Її відродження мало приготовитися в польському Піємонті, Галичині. Галицьким польським консерватистам, що мали в руках провід польської політики, легко вдалося переконати австрійський уряд, що найкращим заборолом проти Росії, найбільшого противника Австрії в новій її політиці після 1866 р., буде відбудова Польщі. А галицьких українців, що ними колись (від 1809—1848 р.) австрійське правительство шахувало в протиавстрійських виступах поляків, вже Ґолуховський зумів представити як москвофільський елємент, що скриває теж у собі й велику суспільну небезпеку (мовляв »комуністичні« посягання за ліси й пасовиська!), дотого вбогий і малокультурний, а через те й безвартісний для державної рації Австрії.

Під впливом австрійської реакції 50-их років та нерівної боротьби з ворожою, не лише національно, а й суспільно передовсім польською стороною провід українського гормадянства в свій ідеольоґії з 1848 року сильно заломався. Прийшла зневіра в добру волю уряду, що на неї провідники галицьких українців стільки рахували; а що гірше — зневірилися вони у власні сили, в сили власного народу. Зневіра породила роздор, назадництво в їх національних переконаннях і стремліннях. Велика частина галицько-української інтеліґенції, залежна матеріяльно від уряду й панів-коляторів, вихована в чужій її шляхоцько-бюрократичній атмосфері, — не змогла вдержатися на позиції народніх стремлінь, не вірила в силу творчого народнього первня, а свою ролю провідників народу розуміла хибно й старалася стати для народу, на польсько-австрійський взір, аристократією в суспільнім і духовім значінні, »привілейованим« станом. Тож для них чисто народні ідеали, які клав в основу національного відродження М. Шашкевич, Кирило-Методіївці та романтизм европейських народів, що тоді відроджувалися, не підходили. А не маючи рідної традиції, вони карикатурно наслідували найблищу їм чужу польську, шукали її в суспільній історії старої Русі, на незнаних їм старих шляхах історичної національної еволюції, сліди якої вже тоді »сніґами замело«; інші знов сподівались знайти її — а собі опору — в близькій Росії, ніби рідній й безпосередній сподвижниці суспільно-політичних руських стремлінь.

І не маючи зрозуміння для життєвих потреб народу, галицько-українські інтеліґенти — так білі круки світські, як і духовні — завели сварку за азбуку, за мову, за літературу, а її спритно підсичував Ґолуховський, щоб відвернути їх увагу від

важніших справ і дати їм нагоду компромітувати себе перед урядом.

Серед тої сварні вилонилися три чи й чотири літературно-суспільні партії, що в суперечці за мову, правопис і ін. виявляли й свої національні та суспільно-політичні погляди. Одна, закидуючи свої дотеперішні народні стремління, відкидала однаково 15 і 60-міліоновий руський нарід, старалася ввести в літературу церковно-словянську мову, бути вірною й послушною урядові, сподіючись й на далі лише від нього ласки й помочі, плекати традицію »тирольців сходу«, бути, як хотіла урядова термінольоґія, »рутенами«, (по свойому—галицькими русинами), без ніякого яснішого погляду на майбутність, бо за неї дбав найясніший монарх, а вони були його вірні піддані.

Та слабі в своїх літературних стремліннях, хоч може й найчисленніші, вони в своїй оттій політичній пасивності, в творенні чудацької мови для еліти зближалися часто до другої громадки, зломаних, прибитих і неспосібних теж до якоїсь самостійної, активної суспільної праці — прихильників Дениса Зубрицького, який формував за московські гроші »Поґодинскую колонію галичиско-рускую«. Отта, що правда, невеличка ще в 50-их рр. колонія московського професора Поґодіна, ідеольоґа панслявізму, а в дійсности панрусизму, — вхопилася, як потапаючий бритви, ідеї одного руського народу, сильного царства з розвиненою, готовою культурою. Туди отже стала та громадка звертати всі свої надії, до великої, єдиної Русі, якої ніяк галицькі вороги руського народу не всилі зломити. Правда, не встоялася довго і розпалася ця »колонія« скоро, щоби одначе відродитися знову після фатального 1866 р. Від того часу стала вона важким боляком на нашому національному тілі, й не сходить до сьогодні[2]).

В тому критичному десятилітті збільшилося теж число людей, що вважали себе Gente Ruthenus natione Polonus, А тих, що боронили народні ідеї 1848 р. залишалось щораз менше. Одні покидали їх, другі, зневірені, відсувались від громадянського життя. Національна солідарність розбивалась, лучба проводу з національним пнем — селянством рвалась, бо стремління розбитого проводу були далекі від життєвих справ більшости народу.

Селянство, що проявило стільки активности в 1848—9 рр., опущене проводом, зневірене теж у цісарську ласку, серед невідрадних економічних обставин почало теж щораз більше байдужніти до суспільних справ. Весняні надії селян не сповнювались, ба навіть можна було почути неймовірні голоси розчарування: — »що хоч і як було зле за панщини, хоч і як народ був пригноблений і безправний, хоч і як над ним збиткувалися не стілько пани, скілько всілякі підпанки, то все таки жити було лекше, люди малися ліпше«[2]). Бо само знесення панщини багато

---

[2]) І. Франко: Панщина та єї скасованє 1848 р., ст. 181.

в суспільно-господарських відносинах села не змінило, воно було цісареві подиктоване страхом та політичним розрахунком з одної сторони — прихилити до престолу маси й специяльно в Галичині використати суспільний антаґонізм проти шляхти, що грозила повстанням; з другої сторони — вдоволити демократичні домагання центрально-австрійської буржуазії, що для свойого капіталістичного росту домагалася вільности праці тай взагалі знесення всяких економічних обмежень. Цісарський акт не мав зовсім економічних цілей, він не дбав про те, щоб з підданих селян зробити вільних громадян-господарів. Земельний наділ селян не вистарчав для того, бо навіть тодішня пересічна посілість 8.7 морґів при низькому стані хліборобської культури була замала, щоб зайняти й культурно вдержати селянську родину. Взагалі яких 71% тодішних селянських господарів у Галичині не має підстав для економічної самостійности, а серед них 27.2% нище як двоморґових, карловатих господарств не дає підстав навіть для нужденного прожитку[3]).

До того нагла земельна реформа 1848 р. не касувала всіх підданських елементів, і деякі з них ще довго ваготіли над суспільно-господарськими відносинами села. На довгі, прим., роки залишила адміністраційне, упривілейоване відділення двора від села, не знесла фатального права пропінації, не згадувала нічого про сервітути, дальше, поминала зовсім такі важні справи, як заведення ґрунтових книг, комасацію, орґанізацію селянського кредиту, не лише фахову, але й загальну освіту селян. Письменних селян у 50-их рр. майже немає. Під всякими тодішними правними актами, що їх мусіли підписувати селяне, находимо лише самі хрестики. Крім священика на селі траплявся часом, лише як білий крук, письменний »урльопник« та дячок; вони то нечисленні й творили посередне суспільне звено, вони теж звичайно були й учителями в дуже рідких парохіяльних школах (всіх їх було яких 1500 на цілу Галичину й то переважно на папері), в яких учили зимою, коли й як хотіли та уміли.

Ступнево, в міру того, як цісарське правительство замирювалося після 1848 зі шляхтою, воно старалося теж і загоювати той удар, яким для неї було знесення панщини. Крім індемнізації (відшкодування) за панщину й довший час необмежуваного користання з права пропінації, що для шляхти довго було дохідним порятунком, правительство залишило за нею ще й великі простори лісів та пасовиськ, які могли в тім критичнім часі скорше дати шляхецькому господарству ренту, ніж орна земля, а селян позбавило права сервітуту на них і підірвало сильно їх господарства.

Вигинуло тоді багато селянської худоби, позбавленої нагло паші, а багато її треба було продати за безцін тоді, як годівельна господарка галицьких селян була підставою їх дохідно-

---

[3]) Ю. Павликовський: Земельна справа у Східній Галичині. Львів 1922, стор. 8.

сти і лише з неї можна було стягнути якийсь гріш, якого тепер щораз більше селянин потребував на податки, на одяг, дрова і інший хатній і господарський обгін. Дерево на опал і будову, що його досі мав селянин безплатно, чи за роботу, підскочило сильно в ціні; треба було його купувати за великі гроші, бо пани вивозили його з краю й заляли були ним всі европейські ринки. Пасовиськ — еквівалєнту (ніби рівновартість за сервітут) — дістали галицькі селяне стільки, що після загальних обчислень припадало 72 штуки худоби на один морґ[4]) признаних громадам пасовиськ. Коли селянство підняло розпучливу боротьбу за ліси й пасовиська, не було кому його піддержати. Самі селяне в розпуці кидалися на жандармські баґнети, самі ходили пішки до Відня шукати справедливости й цісарської ласки. Деколи лише відважніші священики, мимо переслідувань з боку своїх панів коляторів, та згадувані »урльопники«, вислужені, дещо письменні бувші військові селяне, — вели громаду на процес з паном. Та багато помогти вони не могли. На біля 32.000 сервітутових процесів, що коштували багато гроша, а ще більше трудів і болю, програли селяне 30.000. Боротьба за сервітути при кінці 60-их і 70-их рр. знов була зактивізувала селянство. В довірю й надії на поміч вибрало селянство 46 своїх послів до першого галицького сойму в 1861 р.; — стільки в пізніших роках уже не вибере... Вибранці народу не мали належного зрозуміння ваги економічних справ селянства, не бачили, що це не лише справа суспільна, а й загально-національна. В економічних справах більше, як у інших, вони спускалися на правительство, вірили в його добру волю й ласкаву поміч.

А склалося так, що сільська людність у тому десятилітті потребувала більше, як коли, помочі, бо в роках 1847, 1854 і 1855 навістили край неврожаї. До того 1855 р. долучилася холєра; теж і інші заразливі недуги повторялися майже щороку. Опертися недузі голодним і розпитим було тяжко. Піянство ширилося в страшний спосіб. З піянства селян походили головні доходи власників горалень і права пропінації, бо інакшої господарки, після відібрання їм даремної праці-панщини, двори не могли почати, тому й всякими способами принаджували селян до горівки, яку гонив тоді кожний двір, бо з неї мав часто одинокий, певний прибуток.

Дуже часто говорилося тоді — та й до нині ще пишеться — про те, що селяне після знесення панщини не хотіли йти на роботу до двора, тобто самі відмовлялися від певних заробітків. Та це у великій части невірне, бо пани не скоро бралися господарити найманою, плаченою працею, — тож і заробітків не було. А навіть, як згодом охолонули й почали орґанізувати безпанщизняне господарство, то платили звичайно горівкою, тому то й на такі заробітки не було чого йти, бо вони лише шкоду приносили, хісна ж ніякого.

---

[4]) Павликовський, стор. 10.

Уряд зайнятий тоді іншими, важнішими для себе питаннями, не цікавився зовсім суспільно-економічними справами в далекому, зрештою, від столиці краю. Не цікавився він ними й ніколи пізніше, хіба що мали вони якийсь звязок з користю та інтересами столиці й центральних австрійських країв. Тодіж ще міг він спокійно заслонюватись пануючою в світі економічною ліберальною доктриною і заслонювався нею вперто до 80-их років під впливом віденських буржуазних сфер, що й складали пізніше конституційні уряди. Доктрина ця поза охороною життя й майна громадян від держави не вимагала нічого. Головною пружиною в господарськім життю вважала вона еґоїзм, що діє незмінно й послідовно після природних законів, яких не треба спиняти; вониж бо у висліді корисні загалові. Хайжеж держава не вмішується зовсім в господарювання вільних людських одиниць, бо їх господарський еґоїзм спасенний для загалу, сам вирівнює — згідно з законом попиту й подачи — потрібний лад і знаходить суспільну гармонію.

Тимто й правительство не мало потреби втручатися в господарське життя своїх громадян, тим більше, що не треба було головно побираних від громадян податків видавати на якінебудь заходи, що малиб піднести їх господарське життя. Так само й галицька шляхта, що від 1861 р. могла, маючи в соймі більшість, рішати багато про краєві справи, дуже ревно переймалася тою доктриною, бо вона не вимагала від неї теж збільшування податків і видатків на краєві господарські справи. Хоч часом сама терпіла на тому, не противилася ніяким ліберально-господарським розпорядкам уряду, що їх на свою користь диктувала йому ліберальна центрально-австрійська буржуазія, яка в 60-их роках получилася з Галичиною залізницями й стала її економічно окупувати, як свою кольонію, закидуючи її промисловою тандитою, забиваючи дрібний місцевий промисл, а разом з тим забираючи за безцін її хліб, мясо, дерево і інше. Щоби завершити отту »свободу« одиниці, краєвий сойм, на проєкт правительства, без великого спротиву ухвалив 1868 року два закони про необмежену вільність обороту землею (купна, продажі, поділу) і про кредитову вільність. Отті два закони немало відтак перевели нашого народнього майна в чужі руки.

Лихва вже й так досі добре жирувала між селянством, яке, втягуване щораз більше в грошову господарку, маючи щораз більше примусових і накидуваних грошових видатків, не мало де тих грошей роздобути.

Від тої кредитової вільности розпаношилася лихва явно й славно. Почалися масові ліцитації хліборобських господарств. З 271 таких ліцитацій в 1868 р. росло їх число в скорому темпі, так що в 1880 р. осягнуло зенітальне число 3.240 випадків[5]).

---

[5]) Статистику ліцитацій почали публікувати що-кілька літ від 1873 року „Wiadomości statystyczne"; дає вона найвиразнішу ілюстрацію розвою нужди галицького села. — Порівн. томи I/2, VI/1, VIII/3, XIV/2 і XV/3.

В тих важких часах реакції по обох боках кордону здавалося, що відродження нації на народніх основах, намічених Кирило-Методіївцями, Кружком М. Шашкевича та провідниками українського руху в Галичині в 1848 р., тратить зовсім під ногами ґрунт. Та тліла ще живою іскоркою народовецька ідея, й як тільки повіяло вільніщим духом у Росії під кінець 50-их рр., по програній кримській війні, зі вступленням на престіл царя-»освободителя« Олександра II, а в Австрії теж, коли по програній війні в 1860 р. зачинався конституційний лад, тоді й розгорілася спопеліла ідея веселим полумям і дала початок наростанню нових національних сил.

Передові її сподвижники Кирило-Методіївці вертають із заслання. Шевченко, Костомарів, Куліш, Білозерський зійшлися в Петербурзі й заснували українську громаду, що стала першим і головним тоді осередком пробудженої ідеї. За її приміром почали засновуватись »громади« в Полтаві, Чернигові, Харкові, а відтак у Київі й на Правобережжі.

Під впливом громадського народолюбного руху на Наддніпрянщині, зявляються теж на початку 60-их рр. »громади« серед ґімназійної й академічної української молоді в Галичині. »Громади« були джерелом, з якого виплила нова провідна верства українського народу[6]).

Народовецьку ідею підготовив романтизм та студії вчених етноґрафів, що, шукаючи за духовими скарбами в народній устній творчості, пізнали ближче простий нарід, його високі моральні вартости; але вони пізнали теж його матеріяльні потреби та злидні, що спинюють розвиток оттих високовартних моральних прикмет, яких щораз менше тоді стрічалося в вищих верствах. Тому першим гаслом народовців було боротись за знесення соціяльної несправедливости — панщини-кріпацтва, а відтак — освіта народніх мас. Для українських народовців нарід був подвійно дорогим. Він не лише зберігав у собі високовартні духові, моральні прикмети, такі вартісні для відродження нації, але в той час він був мало що не одиноким представником нації.

Колиж 1861 р. скасовано на Україні кріпацтво, тоді рушили громади до праці, що мала на меті поширити національну свідомість серед усіх кругів громадянства, а в першій мірі піднести освіту серед широких мас народу. В Петербурзі появилася ціла низка наукових творів, що висвітлюють історію рідного народу, появилися твори старих і молодих українських письменників і по-

---

[6]) З друкованих відомостей про »громади« в Галичині найбільше подали: О. Терлецький в недокінченій праці: »Галицько-руське письменство 1848—1865 рр.«, Львів, 1903 р. і О. Барвінський: »Спомини з мого життя«. Ч. I., Львів, 1912. Позатим багато невикористаних ще матеріялів зберігають посмертні папери передових громадівців, як: Данила Танячкевича, Мелітона Бучинського, О. Терлецького, братів Заклинських і ін., в рукописному відділі бібліотеки Н. Т. Ш. Цікава теж стаття »Молода Русь в 1860—66 рр.« в »Ділі« 1892, поч. в ч. 30.

етів, став видаватися ідеольоґічний місячник »Основа«. По всіх інших осередках громад почали теж виходити українські книжки, особливо підручники для народніх шкіл, про яких орґанізацію дбали громади, почали улаштовуватись театральні вистави, концерти, відчити і т. д. По селах та містах почали громадівці закладати освітні недільні курси для дорослих (»недільні школи«), деякі студенти ставали за народніх учителів, сільських писарів, ходили й продавали книжки по ярмарках і так зближалися до народу, щоб помогти йому прийти до національної й соціяльної свідомости та вибитись із темноти й господарських злиднів. Старі Кирило-Методіївці заснували в Петербурзі видавництво народніх, популярних книжок і шкільних українських підручників, а Костомарів почав орґанізувати публичну збірку грошей на цю ціль. В Києві й на Правобережжі пішов ще дальше цей народовецький рух; захопив він особливо студенську молодь з кругів української та спольщеної шляхти. Молоді студенти, що досі були в польських орґанізаціях, які тоді почали приготовлятись до повстання проти Росії, вийшли з них під проводом молодого студента Володимира Антоновича, зірвали з польсько-шляхетською традицією, щоб посвятитись всеціло народові, серед якого вони зросли. Вони, прозвані згірдливо »хлопоманами«, пішли громадами в народ, деякі з них, щоб ще тісніше зблизитись до народу й працювати для нього, поселювались на селі, переодягались по народньому, »мужичились« і старалися якнайактивніше й безпосередньо служити ідеї народнього відродження.

Зразу ні уряд, ні російське громадянство, серед якого теж живий був народовецький рух, не противилось народовецько-хлопоманському українському рухові. Але чим більше він зростав, тим більше почав він непокоїти уряд і верхи московського громадянства. Хлопоманський рух занепокоїв теж дуже правобережну польську шляхту, бо забірав від неї нераз її власних синів — тоді саме, як вона приготовлялася до повстання. Рух цей влучав теж передовсім у її клясові інтереси, бож молоді громади хлопоманів намірялися загладжувати гріхи своїх дідів і батьків, що їх чимало вони мали на совісті перед українським народом. І від неї то першої пішли доноси на хлопоманів до російської адміністрації з осторогами проти суспільної небезпеки. Тими доносами мали вони теж на цілі відвернути увагу правительства від своїх приготувань до повстання, скеровуючи нагінку в інший бік. За ними обізвались проти українського руху й московські словянофіли, що-то хотіли »злити всі словянські ріки в російському морі«. Навіть жиди в свойому орґані »Сіон« виступили проти українського »сепаратизму«. Колиж ще й вибухло польське повстання 1863 р., затрівожилось дійсно правительство, підюджуване московською пресою, побоюючись, щоб і українці не пішли слідами поляків та не спробували зривати державної єдности й не відділили України від Росії. Розпочалася нагінка на громади. Почалась нова серія заслань. Прогнано Костомарова за збирання грошей на друк українських книжок для народу, переведено численні

арешти по всіх осередках громад; деякі з них зовсім розгромлено, а деякі мусіли відтак довгі роки зі своїми ідеями й працею для рідного народу ховатись перед сторожким оком царської поліції. Нарешті 1863 р. міністр внутрішніх справ Валуєв заборонив видавати українські книжки для школи й народньої освіти, мотивуючи свою заборону тим, що »не було, нема й бути не може ніякої української мови«. В розвитку українського руху на Наддніпрянщині наступив »антракт« — застій на довший час[7]). Та тоді кращі умовини найшов він на Наддністрянщині (в Галичині), де молодь, захоплена тими народолюбними ідеями, перебрала їх до себе, в свої »громади«, зєдналась духом з розгромленими братами над Дніпром і стала над Дністром приготовляти ґрунт для всенаціонального воскресення.

В Галичині під кінець 50-их рр. національне й просвітнє життя упадало щораз нижче, так що в роках 1857—1860, крім урядового часопису »Вѣстникъ«, писаного язичієм, не було ніякого літературного, ні політичного часопису. Звязку з Наддніпрянщиною не було ніякого, так, що навіть така подія, як смерть Т. Шевченка в 1861 р. ще перейшла без якогось глибшого відгомону серед тодішньої української молоді та й старшого громадянства в Галичині. Бо тоді в Галичині було ще дуже мало таких, які запримічували отой новий здвиг національної ідеї по тому боці кордону. У Львові — згадує Маркіянів син, Володимир Шашкевич[8]) — з молодших людей було тільки двох, що думали про приняття української мови й правопису за основу дальшого розвитку нашого письменства, цебто — він сам та молодий богослов, Данило Танячкевич. Вони-то оба, перші, відгребавши десь дорогу спадщину — кілька пісень Котляревського та Шевченка, — стали їх переписувати й зачитуватись у них зі щирим молодечим ентузіязмом. До них прилучилося ще трьох молодих: Заревич, Згарський і Климкевич. Коли отся громадка з пятьох молодий людей стала сходитись у тісній кімнаті, завитав до них дорогий гість з України, молодий студент-медик з Одеси, Бернатович. Їхав він з Київа на Захід лікуватись до Парижа й Праги та мав доручення від своєї громади накупити книжок. Гість розпалив ще більше ентузіязм молодих галицьких народовців, доповнив їх відомости про помершого щойно Шевченка, розказав про орґанізацію й працю наддніпрянських громад, словом, влив у них того вогню, що горів тоді по тамтому боці. Тоді теж їздив зі Львова в Київ у торговельних справах купець Мих. Димет. Він теж перший привіз до Галичини петербурзьке видання »Кобзаря«, твори й фотоґрафії українських письменників та громадських діячів. Від того часу він довгі роки був звязковим галицької »Молодої Руси« з Наддніпрянщиною й визначним її меценатом[9]).

---

[7]) Гл.: Д. Дорошенко: Нарис історії України. Т. II., Варшава, 1933, стор. 302—311.

[8]) Терлецький: Галицько-руське письменство, стор. 97—8.

[9]) Про нього гл. ближче мою статтю в час. »Торговля і Промисл«, Львів, ч. 2 і слід. за 1934 р.

Думками молодих стали цікавитись теж деякі старші й сходились до них послухати нових вістей, як: проф. Шараневич, д-р Осадца, Юліян Лавровський і ін. За підмогою останнього стали вони видавати в 1862 р. »Вечерниці«, що мали на меті ширити живим народнім словом отті нові вісти, нові ідеї, навязуючи до недавньої традиції та до того руху, що розбудився над Дніпром. Зявилися в »Вечерницях« і оригінальні твори та кореспонденції наддніпрянців. Та замало ще мали »Вечерниці« прихильників у Галичині, бо вже в першій половині 1863 р. перестали виходити. Але на їх місце зараз-же того самого року почала виходити нова їх народовецька наслідниця »Мета«, бо завзяття молодих народовців кріпло й число їх у тому році стало теж збільшуватися. Причинилося до того чимало й польське повстання. Українська молодь бачила патріотичні прояви серед своїх шкільних товаришів поляків, як вони, поперебирані в свої національні одяги, одні йшли, другі тільки готовилися йти проливати кров за батьківщину; а після невдачі повстання, щоб дальше піддержувати патріотичний настрій, молились за поляглих, демонстрували, закопували хрести з терновими вінками... Чи-ж могла палка українська молодь захоплюватись тоді солідарно зі старшими їх азбучними й обрядовими дискусіями, їх »високою« політикою? До того, як почула, що її братів теж погромило царське правительство, що переслідуються ідеали Шевченка, якими вона так щиро перенялась, — почала ставати теж на оборону, співчувати трівожним вісткам з того боку й приймати в свої горячі молодечі серця той запал, що його там придавлювано.

В 1863 р. заснувалася у Львові перша галицька »громада« народовецької молоді, а радше дві посестри: одна зі світських, менша, бо світських студентів було тоді дуже мало, друга — більша з богословів. Душею їх став молодий, палкий богослов, Грицько Будеволя (Данило Танячкевич). Він написав славне »Письмо до Громади«, в якому розгорнув національно-політичну й суспільну програму молодих народовців, зясував їх відношення до польського й російського народів та до свойого старшого покоління, намітив нові шляхи національного розвитку на основах Шевченкових ідеалів, взивав до мобілізації народніх сил, до помочі розгромленим братам, пропонуючи звернутися до австрійського уряду, щоби він у дипльоматичній дорозі звернув увагу російського правительства на його поступовання з українським народом і завізвав його до пошанування прав України. В адресі до уряду пропонував теж просити його, щоб надав вигнаному з Росії Костомарову катедру української історії на львівському університеті. Молодь візвав збирати підписи на адреси до уряду, саму її взивав до упорядкування своїх сил, до витривалости в тяжких хвилях народнього життя, закінчуючи словами Шевченка: »Свою Україну любіть! Любіть її во время люте; в останню тяжкую мінуту за неї Господа моліть!«

»Письмо до Громади« Будеволі викликало незвичайне враження й велике одушевлення серед молоді. На той зазив стали

орґанізуватися »громади« серед старших ґімназистів на провінції: в Самборі, Перемишлі (дві, богословська й ґімназійна), в Тернополі, Дрогобичі, Бережанах, Станиславові й Чернівцях. Числили ті »громади« зразу по кілька учнів. Так як до львівської центральної громади вступило теж кількох старших, так і в деяких ґімназійних громадах бували теж часом і професори (в Бережанах). Зі своєю діяльністю, що далека була від політики, (а навіть у деяких ґімназійних статутах громад виразно політична діяльність виключалася), мусіли ті молоді братства скриватись перед адміністраційними й шкільними (тоді німецько-польськими) властями.

Тому сходилися молоді громадяне здебільша тайно для спільного читання рідної історії й літератури, святкували спільно промовами й відчитами національні свята, читали й відписували листи до інших громад, особливо славні й довжезні, навіяні месіянізмом, листи Грицька Будеволі. »Громада« для старших ґімназійних учнів була рідною школою, вона освідомлювала й кріпила їх національно, даючи їм те, чого не могли довідатися в тодішній німецький, а відтак польській школі. Передовсім Шевченко був для них не лише ґеніяльним рідним поетом, — як згадує О. Терлецький, — але й історикомˏ; а захоплював молодь ще тимбільше, що трудно було його творів дістати. Дещо передруковували »Вечерниці«, відтак »Мета«. Петербурзьке видання »Кобзаря« з 1860 р. було незвичайною рідкістю в Галичині. Тому найчастіше твори Шевченка ходили по руках переписувані. О. Терлецький згадує, як десь в 1863 чи 1864 р. прислав хтось зі Львова одному товаришові до Станиславова примірник »Гайдамаків«. За пару днів — каже — рознесли його на шматки. Всім годі було дати нараз прочитати й за власником у школі тягався рій хлопців, яким він на голос мусів прочитувати цілу поему, поки не охрип. Потому виривав йому другий книжечку з рук і на коридорі в ґімназії, або на вулиці, або дебудь і зачинав читати далі... »Всіх голосна муза великого поета як кліщами тягла до себе й усі ми тоді поробилися горячими хлопоманами. Аж дивно згадати, як одна ґазета і кілька книжечок у короткім часі перевернули весь наш світогляд до гори ногами й зробили формальну революцію в наших головах«. Додати ще треба, що в тому теж було чимало національної гордости — могти перед польськими товаришами похвалитись рівнорядною величиною Шевченка біля Міцкевича, а геройству польських повстань протиставити геройство Козаччини, демократичного Запоріжжа. Зразу, коли не можна було інших книжок дістати, молодь кормилася лише поезією й оповіданнями також Квітки, М. Вовчка, Федьковича, Кониського, але згодом скаля зацікавлень громадян збогачується. Крім своїх наукових творів — Костомарова, Куліша, Шараневича, Зубрицького, Бантиш-Каменського й ін., зачитується передовсім в Енґля „Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Kosaken, wie auch der Königreiche Halitsch und Wladimir“, а дальше в богатій тоді національно-романтичній і науковій літературі інших слов'янських і неслов'янських народів.

»...У нас громадяне й негромадяне за книжками аж рвуться, аж гинуть...« — писав молодший громадівець до старшого товариша[10]), останні гроші видавали, продавали, заставляли вбрання, щоб чи піддержати близьке їм видавництво у Львові, чи дістати за громадські складки книжку з України, кольпортували українські видання, збирали етноґрафічний матеріял по селах, »ходили в народ« — зимою по вечерницях, літом з косарями й женцями в часі ферій.

Число громадян-народовців помало збільшалося й поважніла праця по громадах. У школі стали помало зявлятися й мужицькі сини. Громадяне, виходячи з ґімназії, їхали на дальші студії до Відня чи до Львова, але звязків з давніми громадами не рвали. У Відні 1867 р. повстає академічне товариство »Січ«, що стається якби заграничною експозитурою львівської громади. Громади навязують щораз ширші звязки з культурним світом. Була й думка заложити »громаду« в війську, щоб »усюди мати своїх людей«[11]).

В 1869 р . галицько-українська громада в Галичині й у Відні числила понад 100 членів нової »Молодої Руси«, що повертала національне життя на нові шляхи[12]).

На такому то тлі історичних випадків розвивався молодий Навроцький. Він наймаркантнішою постаттю виступив у »громаді« й відіграв у ній не лише найвизначнішу, передову, але головно виїмкову ролю.

III.

НА НАРОДНІЙ РОБОТІ.

1. Перші кроки Навроцького на народній роботі, університетські студії, праця в »Правді«, »Просвіті«, провід у »Громаді«. — 2. На засланні; взаємини з Драгомановим. — 3. Перегляд наукової й публіцистичної праці Навроцького.

Володимир Навроцький належить до тих, що найбільше своєю громадською й науковою діяльністю причинилися до тієї еволюції, яку перейшли галицькі народовці від 60 до 80-их рр. Його думка вивела їх з сентиментального козакофільства й народолюбства на ширшу дорогу народньої праці, перемінила їх з млодечих літературних гуртків у творчу громаду — партію, свідому не лише нових політичних, а усп.-економічних завдань у найширших межах соборницьких ідеалів. Він пробудженим історією й поезією вказав на сучасну дійсність і старався намітити правильний шлях у майбутнє.

Цю свою ролю почав він ще на шкільній лавці, серед това-

---

[10]) О. Терлецький до М. Бучинського 14. І. 1867 р. — у Студинського,

[11]) Гл.: лист Бучинського до Навроцького з 5. Х. 1866 р. — Тамже.

[12]) З листа Навроцького до Бучинського з 14. XII. 1869. — Число те, очевидно, дуже приблизне, обіймає лише видніших членів центральної громади й віденської »Січі« без прихильників і молоді ґімназійних громад.

ришів молодої станиславівської громади. Для прикладу наведу, за його товаришем О. Терлецьким, два характеристичні моменти з його ролі в тих часах.[1]) Осіннього вечера 1865 р. зібралося 25 старших станиславівських ґімназистів над Тисьменницькою Бистрицею за містом, щоб започаткувати працю для народу. Рішили заснувати »Громаду«. Всім блищали очі, всі захоплювалися важним обовязком та мало хто з них знав, як діло починати. Наймолодший з громади Іван Заневич (О. Терлецький) почав зібрання ентузіястичною промовою, що ще більше розпалила їх щирі патріотичні почування, а сам він при кінці аж заплакав зі зворушення. Та треба було доконче сказати, що, й як починати громаді, як підготовлятись до тієї незнаної й хто зна, як далеко віддаленої в будуччині боротьби за кращу долю народу, треба було виложити програму праці на найблищі дні. »Тоді виступив зпоміж громади високий, сухий та тонкий студент в окулярах, цілим своїм складом неподібний до свого горячого і нервового попередника. Він був спокійний, холодний, майже байдужий, говорив сухо і коротко, часом надумуючись, якби боявся, щоб не сказати зайвого слова, якеб хтось міг уважати зайвою фразою. Його веселі очі і високе рівне чоло свідчило про бистрий розум. Виступив він сміло, але не вириваючися, якби знав, що в цілім товаристві нема йому рівного, і що хтоб і говорив, усе таки йому припаде сказати рішуче слово. З початку довгі його руки якби заваджали йому; він не знав, що з ними зробити, і перекладав їх на всі сторони, але й руки швидко успокоїлися на грудях і він, як із каменя витесаний, стояв на однім місці, доки не скінчив своєї, одностайним голосом виголошеної бесіди. Студент сей називався Володимир Навроцький«.

Він говорив: »Усі ми... від нинішної днини лучимося в товариство, в громаду, щоби спільними силами лагодитися до служби народові, а по части і тепер йому служити, наскільки будемо вміли. Сказав уже Заневич , що на Україні література українська заборонена. Сим заказом уряд, ворожий нашому народові, хоче спинити розвиток української мисли й інтеліґенції, яка, не знаючи матірного язика і не розвиваючи своєї літератури, останеться між українським мужицтвом таким чужим елементом, як польське панство і московська бюрократія. На нас галичанах лежить тепер подвійний обовязок. Раз — робити свою роботу для галицького народа, а другий раз — помагати нашим українським землякам у їх боротьбі з московським деспотизмом. Чи ми обі сі роботи встигнемо як слід зробити, покаже час. Як на нинішню хвилю, річи стоять так. В Галичині виходять тепер два наші видання: Мета і Руська Читальня. В них печатаються праці галицьких і українських писателів і вони перед світом репрезентують тепер стремління нашого народу до літературної самостійности. Їх мусимо підтримувати, т. зн. всі ми громадяни мусимо їх пренумерувати і кожний із нас мусить старатися і в позагромадських кружках

[1]) Галицько-руське письменство стор 134—144.

шукати для них пренумераторів. Далі ми потребуємо знати нашу історію, нашу літературу. На се треба книжок. Мусимо отже заложити громадську бібліотеку. На бібліотеку і ще й на інші громадські видатки треба грошей; треба наймити громадську хату... На всі сі видатки мусимо заложити громадську касу, що має повстати з місячних вкладок кождого громадянина. А мусимо також пізнати й нарід, якому хочемо служити, мусимо пізнати його гадки, мусимо знати, куди він іде і чого він хоче. Се ми можемо зробити лиш пізнанням зібраної уже устної словесности і дальшим збиранням народніх пісень і казок, виучуванням народніх звичаїв і обичаїв. Згода, панове громадо?«

Всі згодилися й не могли надивуватися, як »про такі великі справи можна було говорити так ясно, коротко і так холодно«.

Вибрали Навроцького заступником війта в громаді й критиком рукописної часописі »Зірка«.

Так було тоді, так було й нераз пізніше, коли Навроцький працював вже зі старшими громадянами. Нераз мусів він їх стягати з висот запальчивої уяви на дорогу реальної праці найближщих днів і вони йому вірили, бо »був він чоловік дуже здібний і більше читав і знав, як інші, то й ліпше вмів розглянутися в справах щоденного життя... мислив ясніше і ліпше бачив, що в даній хвилі можна і треба зробити«, не любив виходити богато дальше поза межі дійсно можливого, рахувався з обставинами й своїми силами, де треба, то й умів запалитися разом з усіми, бо був він теж і »ентузіястом в своїм роді«. Тільки не вірив, як багато його товаришів, що »незабавки прийде якась незвичайно важна хвиля, в якій цілий нарід підіймеся проти ворога й вибoре собі повну самостійність, що від їх молодечих заходів, прикрашених чарівними словами й мріями, скоро настане народній гаразд, висхнуть сльози, минеться голод і журба, що всі станують рівними братами і настане свобода на дорогій Україні«. Тверезий спосіб мислення й глибокий патріотизм допомагав йому скоро спостерегти, де ентузіязм і громадські почини переходили в карикатуру й робилися смішними. Тоді — згадує його товариш — він дуже сердився, а критика його була немилосерна і остра, як ніж, зате мабуть і прозвали його товариші »Бузьком«, що гостро оцінював, чи може »пожирав« їх молодечі вияви, критикував їх нереальні змагання.

Тоді між молодю поширився був м. ін. звичай вдягатися по народньому, по козацьки, та одяги ті були далекі від дійсно народніх, були вони радше штучним плодом фантазії патріотичної молоді.

Раз ішов Навроцький з Терлецьким до школи, а перед ними кільканайцять кроків ішов їх товариш вбраний »по козацьки«. »Мене той стрій аж за очі ловив« — згадує Терлецький — »і я дуже завидував, що не годен був купити собі такого вбрання«. — »Знаєте, Бузьку, якби я хотів убратися по народньому!« — вирвалося Терлецькому. — »По народньому!« — скрикнув Навроцький: — »Де ви виділи нарід, щоби так убирався? От той парубок онде, той ходить по народньому, а се що? Се попросту сміх

тай годі. Коли по народньому убиратися, то так, як наші мужики. Купіть собі сердак, ремінь, сорочку мужицьку, тай ходіть; буде й дешевше й розумніше«... »Або ми паничі і носімся по панськи, се не такий великий гріх, або коли хочемо бути зовсім консеквентними народовцями і носитися по народньому, то носімся зовсім по мужицьки«...

Вже молодим юнаком визначався він між товаришами незвичайним критично-обсерваційним змислом, що став головною силою його таланту та вчинив його відтак таким знаменитим аналітиком суспільно-економічного життя. До того долучувалася друга його цікава прикмета — нахил до сатири, в якій одначе він зберігав завсігди її творчі межі, велику добродушність серця, чесність й отвертість характеру. Його критична вдача оцінювала передовсім позитивну працю, сатирою — бичувала пусту й безнадійну фразеольоґію, помагала йому пізнавати хиби людей і відносин, направляла добрих, а може й відвертала інколи від нього занадто претенсійних.

По скінченні ґімназії батько Навроцького по тодішній традиції хотів, щоб син посвятився духовному званню, бо й воно в тодішних часах давало ще найскорше без великих матеріяльних вкладів на студії найпевнішу еґзистенцію. Та не було в молодого Володимира покликання до духовного стану; до того серед розбурханої новими ідеями молоді настає тоді »мода« на світські призвання. Він одначе повинувався бажанню батька й написав подання до духовної семинарії; лише скаржився свойому сердешньому й досмертному побратимові Мелітонові Бучинському[2]), завидуючи йому, що може вибирати світські студії тоді, коли йому судилося »сидіть у заперті та нишком згадувать про волю«... (В листі з 12. IX. 1866 р.). На щастя, Володимира до семинарії не

---

[2]) Мелітон Бучинський, шкільний товариш Навроцького від молодих літ і вірний побратим його до смерти був з усіх товаришів найближчий йому по серці й поглядами. Довголітнє їх обох листування це незвичайне просто між людьми явище товариської любови й привязання. Бучинський людина багата й незвичайно рухлива від молодих літ сам збирав і видавав гроші на збирання етнографічного матеріялу в Галичині. Збірками його дуже цікавилися наддніпрянські учені, головно Антонович і Драгоманов, від нього теж дістали вони матеріял до своїх Історичних пісень українського народу. Студіюючи право в Відні, був одним з найдіяльніших членів і головою »Січі«, вів широку переписку з наддніпрянськими громадянами, знайомив їх з галицькими справами й цікавішими людьми, словом це один з найдавніших ентузіястів ідеї національної соборности, він з перших найревніше промощував їй дорогу в Галичині між молодшими народовцями. Пізніше був адвокатом у Станиславові й визначним, хоч скромним, як і Навроцький, громадським діячем. Помер 1903 року. Багата й цікава його переписка (видана в цит. вище праці акад. Студинського) з наддніпрянцями й галицькими народовцями й матеріяли до громадського українського руху в Галичині до кінця XIX. ст. зберігається в рукописному відділі бібліотек Н. Т. Ш. — Порівн. теж Збірник істор. філ. Секції Н. Т. Ш. т. 13 ст. I—XIII і 1—353.

приняли, бо був немузикальний. У відмові, між іншим, семинарійні власти подали теж, що Володимир, після їх осуду, »не вміє по руськи писати«. І так Володимир записався на право у Львові. Тут пірнув не лише в науку, але передовсім у громадську роботу. Студіюючи право, не занедбував і ширшої загальної освіти, особливо етноґрафічних студій, з яких пішло його зацікавлення суспільними й економічними питаннями, що в них він перший з Галичан, які ще довго не виходили з гуманістично-літературних зацікавлень, став скоро найширше й найґрунтовніше орієнтуватися.

Помогло йому в тому знання чужих світових мов, бо, крім обовязкової тоді німецької, вивчив французьку, італійську, а в пізніших роках учився теж жидівської мови. Не легко приходилося йому студіювати, нераз давався в знаки голод і холод, бо хоч батько самий, не маючи багато, присилав синові на удержання стільки, що могло й вистарчити на достаточний студентський прожиток, та громадські справи, що їх брали на свої плечі молоді народовці, трималися й велися лише їх власними силами, їх діравими кишенями. Для них то часто Навроцький голодував. До того пристрасна любов до книжки була теж передовсім причиною, що видавав на неї останній присланий батьком гріш, а відтак теж зароблений. Оці його благородні прикмети й були в великій мірі причиною, що ще за студентських часів і на початку урядової служби у Львові попав був навіть у лихварські довги, з яких відтак до смерти не міг вибитися. Використовували теж його добре серце й деякі несовісні товариші, що позичали в нього й не віддавали, або й так тягли навіть його одежину з хати й продавали, а він відтак про це лише жартами згадував[3]). Бо він був — як згадує Франко[4]) — такою натурою, що »не могла довго обертатися в крузі особистих інтересів, але завсігди вибігала на поле загальних партійних і народніх потреб та змагань«. І дійсно, як нижче побачимо, нераз забував він свої особисті справи, хоч у якому жалюгідному стані вони відтак нераз бували, для громадських справ — найкращі свої праці писав пізніше в таких поганих домашніх обставинах, що незвичайно дивно, як могла смертна людина так забувати за своє для добра громади.

Ось найдений Франком фраґмент із дневника Навроцького, що так характеризує студентське життя й вдачу його. Під 17. XI. 1869 р. записував: »...в печи у мене горить, буду варив перший раз кулешу, властиве лемішку житну...« Пів фунта житньої муки коштувало 4 крейцарі, а того самого дня купив теж у антикваря, щоб заспокоїти й голод книжки — й то книжки досить сухого змісту, але важної, мабуть, для його економічних зацікавлень, — »Карту залізниць по московськи«, за яку заплатив 20 крейцарів. Рівночасно писав лист до Бучинського, щоб той

[3]) З листа-спомину його найлюбішої сестри Лесі з 19. III. 1884 р. у посмертних паперах Навроцького.

[4]) »Життє і Слово« І. (1894).

»нагнав Подолінського« (Кулішевого секретаря, щоб той скорше добув у Куліша гроші), бо »Правді« »мало що ся належить... а їм і байдуже«...

В невигоді й за чорною громадською роботою протягнув був дещо навіть свої правничі студії. Закінчив їх на початку 1871 р. та вибрав скромну службу скарбового урядовця, щоб лише скорше могти заробляти (25 ринських місячно), бо батькові помагати йому дальше було не під силу, якби був хотів вибирати судейство чи адвокатуру.

Коли Навроцький приїхав на студії до Львова під кінець 1866 року, львівська народовецька громада переживала саме дуже скрутний час, а навіть переставала існувати. Орґан народовців »Мета«, що репрезентував їх народні, соборницькі змагання, падав, підкошений нагінкою староруської партії, т. зв. святоюрців, та ізза браку відповідної скількости передплатників. Не могли вдержати »Мети« дрібні складки молодих громадян, в більшості тоді ґімназистів, ні жертвенна праця її редактора Кс. Климкевича, що, не маючи з чого жити, приневолений був позаставляти свою одіж, яку викупила громада за надіслану ґімназійною громадою в Тернополі складку, щоб міг виїхати на село, коли все провалювалося. Уступали тоді пригноблені народовці, бо й не ставало їм піддержки зі сторони великої частини галицького громадянства, що бачило тоді в святоюрцях горячих оборонців своєї національної справи проти польсько-шляхотської більшости в соймі, яка устами свого »красноречивого« ґр. Лєшка Борковського заявляла: »Нєма Русі, єст тилько Польска і Москва«. Боронили завзято, правда — на свій лад, святоюрці національної окремішности й ця боротьба додавала їм великої поваги. Тому й деякі народовці не хотіли їм шкодити в тій боротьбі своєю внутрішньою опозицією, тим більше, що ходили злобні слухи, що »Мета« видається за польські гроші. Та тоді саме зїзджаються до Львова на студії молодші народовці, виховані в ґімназійних громадах зі Станиславова (Навроцький, Бучинський), з Тернополя (брати Барвінські — Олександер і Осип, Андрій Січинський-Безноженко, Володимир Ґанкевич), з Бережан (Е. Желехівський-Соколик і Олександер Огоновський), з Перемишля (Іван Верхратський, Кость Лучаківський) і інші з Дрогобича й Самбора.

Зійшлися вони зі старшими громадівцями: д-ром К. Сушкевичом, Михайлом Коссаком, В. Шашкевичом, Ом. Партицьким і ін., та відновили львівську громаду, якої головою став палкий А. Січинський, а відтак Олександер Барвінський. З дрібних вкладок до »Громади« рішили на місце »Мети« заложити новий орґан своїх стремлінь »Правду«. »Правда« мала стати виявом скріпленого відруху молодих галицьких народовців на всі супротивності, що наступали на них критичного 1867 року. Тоді саме австрійський державний канцлєр Байст погребав федераційні змагання австрійських народів і »притиснув словян до стіни«. »Русинів пожертвувано полякам«, а на голови українського громадянства, від того року почавши, посипалась низка виїмкових законів, що мали в першій мірі спольщити адміністрацію й шкільництво в Галичині й пі-

дірвати підстави економічного розвою краю. Нужда широких народніх мас прискорила свій хід до краю.

»Правда« мала теж протиставити обєднуючим стремлінням галицьких москвофілів соборницькі українські змагання, мала стати спільним орґаном галичан і наддніпрянців, навязати зносини з іншими молодими славянськими рухами й з культурними представниками західньої Европи.

Звязковим галицьких громадян з наддніпрянськими став П. Куліш, який, спровокований галицькими москвофілами, мусів покинути урядову посаду в Варшаві й переселився до Відня. Звідси за посередництвом січовиків вдержував він звязки з львівською громадою й »Правдою«, яку через нього наддніпрянці піддержували матеріяльно.

Врешті галицька громада виступає з вузького круга самоосвіти на ширше поле реальнішої праці для народу й засновує Т-во »Просвіту«, яке поставило собі за ціль: »Спомагати народню просвіту в напрямах моральнім, матеріяльнім і політичнім через видавання практичних книжок, брошур і т. д. в тій мові, якою нарід говорить«, бо — як говорив молодий громадянин-студент Адрій Січинський на першім загальнім зборі Т-ва »Просвіти« (на який зійшлося 64 членів) — »кожний нарід, що хоче добитися самостійности, мусить передовсім дбати про те, щоби нижчі верстви суспільства, народні маси піднести до тої степени просвіти, щоби ця народня маса почула себе членом народнього орґанізму, відчула своє горожанське й національне достоїнство і узнала потребу існування нації, як окремішної народньої індивідуальности; бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього«[5]).

Навроцького бачимо між першими громадянами, на переді народньої роботи в »Правді« й »Просвіті«. Від самого початру приняв на себе писати в »Правді« »земле- і народописні картини«[6]), весь час був одним з найдіяльніших і найцікавіших її співробітників[7]), часто на ньому спочивав увесь тягар найчорнішої редакційної роботи, приготовляв чужі рукописи до друку, переводив коректу, переписувався зі співробітниками, підшукував їх і т. д. В »Просвіті« теж від самого початку був одним із найдіяльніших членів, співпрацював у перших її видавництвах, від 1870—2 року був діяльним членом виділу (секретарем).

Та найдіяльніший і найпопулярніший був »Бузько« серед тодішньої молоді, як про це згадують оба молодші його товариші Володимир Барвінський[8]) і Остап Терлецький[9]). Він був одним з ініціяторів-засновників академічного товариства »Дружний

---

[5]) Др. Іван Брик: Історія Товариства »Просвіта« у Львові ст. 16 і 18, відб. з »Життя й Знання« за рік 1932, ч. 6 і 7.

[6]) О. Барвінський, Спомини ч. І. ст. 89.

[7]) Докладніше про його початкову літературну й наукову працю в »Правді« в наступному уступі.

[8]) Порівн. Спомини в »Ділі« 1882. від ч. 40.

[9]) Гл. лист Яр. Окуневського до М. Драгоманова, Студинський: Галичина й Україна в листуванні 1860—80 р. р., ч. 295.

Лихвар« 1871 р. Щоб згуртувати в ньому молодих товаришів для народньої справи і відтягнути їх від одинокого до того часу »Академіческого Кружка«, де панував москвофільський, чи пак рутенський рух.

Від 1869 року проводив львівською громадою, був її душею й передовим робітником, своєю характерною, лагідною та розважною вдачею гуртував і годив у ній старших і молодших. Громада не була статутовою орґанізацією, гуртувала всіх, що звали себе »Молодою Русею« в опозиції до Старої Русі — якої провідники, »святоюрці«, вели офіціяльну політику. З народовців лише о. Ст. Качала і Ю. Лаврівський попали в офіціяльних політиків. Молода Русь, згуртована біля »Правди« й »Просвіти«, до політики зразу не мішалася.

»Правда« до 1870 р. була літературно-науковим орґаном. Та під кінець 1869 р. Куліш розійшовся з галичанами. Невдоволений з редакції »Правди« і віденських січовиків, відмовив »Правді« субвенції й виїхав з Відня. Він химерний тай деякі його земляки нарікали на »Правду«, що немає в ній видатнішого таланту; вироблені більше літературно, нарікали на галицьких авторів. До того до дверей »громади« стала теж стукатися політика й то льокальна, галицька тоді, як Куліш, узагалі зацікавлений виключно в словесній сфері, не мав для неї розуміння тай до тих стремлінь, що стали проявляти галицькі народовці в Відні й у Львові. Намагалася львівська громада під проводом Навроцького вдержати своїми силами »Правду«, вільну від автократичних Кулішевих наказів, але довго не видержала й 1870 року »Правда« перестала виходити.

Не був теж вдоволений з »Правди« за весь час Кулішевого патронату Навроцький, як теж з діяльности і поглядів деяких своїх однодумців-народовців. Всю свою молоду енерґію спрямовував постійно, як доти, так і опісля до смерти на те, щоб їх поглибити й повернути на іншу дорогу. »Мол. Русь«, хоч у основі своїх поглядів різнилася від старої, в практичній роботі від неї далеко невідбігала. Всю свою народню роботу обмежувала до літератури й етнографії. Баламутні часто і неясні фрази про самостійність народу й літератури, сентиментальні скарги на ворогів складалися на розуміння програми багатьох народовців; замісць енерґічного чину й студеної розваги — наївна віра, що »якимсь одним величанським поривом гарячого серця, якимсь одним геройчним ділом« пірвуться кайдани. Шевченкові ідеали, що сталися їх програмою, говорили їм більше до фантазії, як до розуму, думок »Посланія« не знали, або й не розуміли; переводити їх у життя бралися декляматори, не було людей з досвідом і практичним змислом. На крилах поезії втікали від дійсности, а вона мстилася на них за молодечу нерозвагу, не помагали їх особисті жертви-складки з діравих студентських кишень. Не розуміли вони ваги тихої орґанічної праці, дрібної, часом дуже прикрої й прозаїчної, від якої вислідів передовсім залежить, щоб нарід міг в будуччині здобутися на якесь більше діло. Багато й з народовців вірило в головні причини лиха народніх мас — піянство й лінивство, ну та

ще й брак освіти, але поза етноґрафією (народні пісні, плачі, святочні одяги) народу й його потреб вони не знали.

До соціяльного й екномічного положення народу ніхто не приглядався; не було зрозуміння, що без економічної самостійности не буде ні політичної ні культурної. Тому замісць »на шматочки пірвати кайдани народні, то понура дійсність на шматочки пірвала усе те, що в молодій фантазії складалося у поетичний образ народнього освободження« — каже О. Терлецький, переглядаючи відтак свою та й своїх товаришів молодість[10]). Декого отта втеча від дійсности скалічила навіть морально, відібрала віру й надію в себе й у все чесне й правидне. Деякі з народовців в 70-их р. р. по невдачах кінця 60-их р. р. покинули зовсім ряди й то »може найгарячіші душі, найбільші ентузіясти«, що »швидко спалахкотіли, мов ті трісочки«. А винні тому були найбільше — каже тойже Терлецький — »недоспілі відносини домашні, недостаток серіозної праці, недостаток розумної дисципліни в політичнім життю, а найдужче недостаток критичного образування«.

»Всіх очі були звернені на високу політику — як згадує теж І. Франко (в »Молодій Україні«)[11]) — всі слідили за тим, що діялося на Балканах, у Лондоні, в Берліні; що діялося у нас дома — се не обходило нікого. А дома йшли страшні річи. Лихва руйнувала нарід, ліцитації сипалися тисячами, банки розкидали свої павукові сіти, недобори йшли одні за одними, нужда збільшалася страшенно«.

Тому й Навроцький, якщо спиняв своїх товаришів від політики[12]), то від такої, про яку згадує Франко, бо проти розумної політики, якаб починалася від »власної хати«, від основного пізнання власних відносин, від направи внутрішнього ладу, орґанізації й дисципліни, він як нище побачимо, не був. Він тільки був за тим, щоб починати її здолу до гори, а не навпаки, він інакше, лише ґрунтовніше дивився на політику. Отже неправильним мусимо вважати погляд д-ра К. Левицького[13]), що за Франком протиставить Навроцького В. Барвінському, начеб то він боявся піднести політичну думку й утвердити її в нашій інтеліґенції й начебто щойно В. Барвінський повернув на цю дорогу. Навроцький лише радив не пускатися заскоро малій горстці, непідготованих молодих громадян-народовців »на бистру воду політики«, бачучи небезпеку в їх замалій освіті й бракові досвіду. Вінжеж сам, проводячи громадою в 1869—72 р. р., переконався про цю »бистру воду«, коли Юліян Лаврівський хотів при помочі »Молодої Руси« виплинути на неї тай заломився. Навроцький тоді навіть

---

[10]) »Галицько-руский нарід і галицько-рускі народовці« »Правда« 1874. ст. 708—17 і 747—63. Ся недокінчена стаття О. Терлецького вийшла відтак доповнена з передмовою Франка п. н. »Москвофіли й народовці в 70-их рр.« Львів, 1902. Наведені в ній думки зробили в свій час велике враження й причинилися до прояснення народовецького світогляду.

[11]) Стор. 4.

[12]) Гляди тамже, стор. 9.

[13]) »Історія політичної думки галицьких українців« ч. І., ст. 101.

стояв близько до Лаврівського, з повагою відносився до його змагань, хоч не пішов з ним до кінця, бачучи, що з його угоди з польською більшістю в соймі нічого путнього не вийде й взявся краще за віднову »Правди«, повертаючи до перерваної праці над тією основною, орґанічною підготовкою. »Правда« ставала тепер літературно-політичним орґаном і знов спільним всеукраїнським, лише на місце Куліша, на звязкових приходили нові люди, а серед них найрухливіший — Драгоманов.

Ще в перших роках існування »Правди« був Навроцький невдоволений співробітництвом у ній своїх народовців тай поглядами їх на працю серед народу. Про це писав до свойого побратима Бучинського[14]) під вражінням вичитаної в Ґазет-і Народов-ій новинки. З Теребовельщини подавала вона „Zarys statutów towarzystwa „Pomoc Ludowa", якої проєкт засновин виринув в теребовельській повітовій раді. Гуртувати мала вона чоловіків, жінок і дітей. Ціль її була: „wspieranie moralne i materjalne dzieci z ludu, tak co do ich prywatnego wychowania, jak i publicznej szkolnej nauki, — udzielania posagów jak i sprawiania wesel dla biednych dzieci, które wykażą się, że umieią czytać i wiedzą nieco z dziejów świętych i ojczystych..." і т. д.

Статут наказував членам між засобами діяльности: „utrzymywanie ciągłej styczności i obcowania z ludem dla dowiedzenia się o potrzebach..." ітд. Отся новинка нагадувала, що треба спішитися з працею над народом. Писав Навроцький Бучинському, що боїться, щоби слідом за теребовельською повітовою радою не пішли інші й »не зробили Русинам заслуженої псоти«. Сумнівався, чи з того почину що вийде, та звертав увагу: »на кожний раз ми маємо над чим подумати добре«.

Більше як у рік пізніше читаємо теж у листі Бучинського до Навроцького[15]) цікаві думки, що випливали з їх взаїмної й одногідної в висліді дискусії. Треба—писав Бучинський—піднести нарід через selp helf, стоваришенням, що єму і так вроджене, єго добробит, розвити духову і фізичну стійніcть таку, щоб він міг обійтись без федерації тогди, колиби вона нарушувала єго право, становити о собі тай добро своє для себе заробляти«...

От такі думки роїлися в голові Навроцького й деяких його однодумців, такою то працею – бачив він – треба починати »політику«, такій же то й літературній праці, що малаб промощувати дорогу чинові, думав дати більше місця в відновленій »Правді« та мало було спосібних робітників до такої роботи — як це він скаржився відтак зі заслання в листі до тогож побратима[16]): »Ще як ми воскрешували »Правду« у Львові, у Сушкевича ухвалено було всіми найголовнішими голосами громадськими одноголосно, яко єдину рацію биту »Правди«, щоб з виключенням всеї позакраєвої політики, вона обіймала в собі тільки поважні, на студіях оперті справи специялістів, а іменно з статистики, економії

---

[14]) Студинський: »Галичина й Україна в листуванні«. Лист з 19. IV. 1868.
[15]) З 6. VII. 1869.
[16]) З 19. V. 1873.